
Översikter och meddelanden

Problem med den tudelade humanvetenskapen

Ingen samhällsteori kan nu möjligen eller rimligen formuleras utan seriös metareflek-tion över dess egen diskursiva status. (McLennan 1995:130)

Ge mig en fast punkt [att stå på] och jag ska rubba världen. (Arkimedes)

All historia är teoribemängd. Alla försök att dölja detta faktum resulterar i dålig historia och dålig teori. (Collins 1999:13)

Ämnet för humanvetenskapen är en speciell art, *Homo sapiens*, som kan studeras av naturvetenskap, som vi skulle studera myror, och också av en annan samling discipliner, vilka som sitt centrala drag har omständigheten mänsklig subjektivitet och mening. (Mazlish 1998:12f)

Det kan vara epistemologiskt motiverat att tala om en tudelad humanvetenskap där klyftan går mellan en objektivistisk del (naturen) och en intersubjektivistisk del (samhället). Ontologiskt kan det sedan vara möjligt att överbrygga klyftan mellan delarna. En möjlighet erbjuder evolutionsteori som då är tänkt att erbjuda en fast punkt för teorikonstruktionen. Innan man överhuvudtaget börjar diskutera problematiken är det nödvändigt att utforma en begreppsapparat för metanivån. Det är ämnet för denna uppsats.

Det börjar redan med det svårfångade vetenskapsbegreppet. Vad som till slut återstår när man söker nödvändiga egenskaper hos humanvetenskaplig forskning är kravet på *intersubjektivitet* i meningen kontrollerbarhet för forskningsprocesser¹. Detta förutsätter att ytterligare krav är tillgodosedda, som att den vetenskapliga framställningen måste vara logisk, systematisk och sammanhållen. En kärnfråga är om en no-

motetisk samhällsvetenskap är möjlig. Kan vi klarlägga regelbundenheter eller mönster i samhällslivet? För att kunna prestera en intersubjektiv analys måste humanvetaren i utgångsläget klargöra åtminstone tre förhållanden. Av dessa är två *metateoretiska*:

1. *epistemologi* (i vad mån kan vi ha kunskap om verkligheten?).

2. *ontologi* (vilken är den sociala verklighetens natur?).

Det återstående förhållandet är *operativt*, dvs. det konfronteras direkt (genom operationaliseringar) med det konkreta, empiriska materialet:

3. *metodologi* (hur ska vi gå tillväga för att åstadkomma den möjliga kunskapen om verkligheten?).

Uppsatsen fokuseras på metateori, och metodologin är endast med för att visa relationen mellan metateori och operativ teori.

1. Inneslutenhet

Centralt för hela framställningen är idén om fenomenens inneslutenhet (*embeddedness*) som kan förekomma i flera skikt i tid och rum. Det mesta är inneslutet i något större som det påverkas av. Samtidigt påverkar det inneslutna det större. Det är därför inte möjligt att säga något definitivt om det inneslutna utan att känna till det inneslutande och tvärtom. Om man klargör en kausal relation inom en inneslutning blir det aldrig något annat än innesluten kausalitet vars betydelse är beroende av det större. För att ytterligare understryka inneslutenhetens betydelse följer en illustration (där det inneslutna spelar en underordnad roll för det större):

Föreställ dig att du och jag sitter i var sin båt som flyter omkring i den stora simbassängen

på ett väldigt kryssningsfartyg. Fartyget har en långsam och stadig kurs mot norr, men vi bryr oss bara om våra små båtars kurs, och vi kan inte se bortom det vatten på vilket vi manövrerar. Även om jag beslutar att gå i västlig riktning och du i sydlig kommer vi båda, av observatörer utifrån, anses slutligt röra oss mot norr. Eftersom våra erfarenheter inte är avpassade för vår slutliga destination är våra omedelbara och slutliga realiteter skilda åt. (De Waal 1996:29)

Inneslutenheten är särskilt intressant då det gäller den mänskliga individens sätt att relatera sig till sin omgivning. Det är kanske på denna nivå som den oerhörda komplikationen hos människan framträder tydligast. Och just där förekommer det en slentrianmässig användning av beslutsmodeller baserade på begränsad rationalitet i realistisk, operativ teori som vanligtvis motiveras i common sense-termer. Men inneslutenhetens roll för individen framgår tydligt på flera olika sätt. Sociobiologen Edward O Wilson framhäver betydelsen av att beakta människans fysiologiska utgångspunkter:

Jaget, en aktör i ett drama som ständigt förändras, saknar fullständig kontroll över sina egna handlingar. Det fattar inte beslut uteslutande genom medvetet, rent rationellt, val. Mycket av kalkylerna vid beslutsfattande är omedvetna – strängar som får marionettjaget att dansa. Strömkretsar och bestämmande molekylära processer förekommer utanför medvetet tänkande. De konsoliderar vissa minnen och suddar ut andra, förvränger förbindelser och analogier, och genomdriver de neurohormonella kretslopp som reglerar påföljande emotionella svar. (Wilson 1998: 131)

Det är sannolikt endast en liten del av mänskliga åtgärder som kan förklaras med funktionell rationalitet. Wilsons resonemang kan utvecklas, t.ex. med den differentiering på olika medvetenhetsnivåer som sociologen Anthony Giddens svarar för:

Men medvetenheten [reflexivity] opererar bara delvis på en diskursiv nivå. Vad aktörer vet om vad de gör och varför de gör det – deras kunskap som aktörer – genomförs i stort sett

som praktisk medvetenhet. Praktisk medvetenhet omfattar alla de saker som aktörer i "tysthet" vet hur man genomför i det sociala livets sammanhang utan att vara i stånd att ge dem direkt diskursivt uttryck. [Praktisk medvetenhet] måste skiljas från både det medvetna (diskursiv medvetenhet) och det omedvetna. (Giddens 1984:xxiii)

Innan vi överhuvudtaget går in på beslutsregler som rationalitet måste vi beakta individens position då den spelar en avgörande roll för agerandet. Kulturhistorikern Norbert Elias visar hur kulturella och andra förhållanden spelar in och modifierar eventuella försök att applicera transhistoriska beslutsmodeller:

Vårt samhälles beteendemönster, inpräntat i individen från tidig barndom som ett slags andra natur och vidmakthållen i honom genom en mäktig och ökande strikt social kontroll, ska förklaras ... inte i termer av allmänna, ahistoriska mänskliga ändamål utan som något som har utvecklats ur totaliteten av västsamhällets historia från de specifika former av beteende som utvecklats under dess förlopp och de integrerande krafter som omvandlar och sprider dem. Dessa mönster, liksom hela kontrollen av vårt beteende, liksom strukturen av våra psykologiska funktioner i allmänhet består av många lager: i deras utformning och reproduktion spelar emotionella impulser sin roll lika väl som rationella, drifter och affekter lika väl som egofunktioner. (Elias 1939a: 325)

Först måste vi alltså förstå människan inom ramen för hennes biologiska konstruktion och samhällsposition. Först därefter finns det skäl att se på olika beslutsregler. Beslutsregler kan utformas som slump, rutiner eller kalkyler och kan vara olika beroende på om det gäller individuella eller kollektiva beslut. Komplikationen är enorm.

En illustration till aktörers inneslutenhet presenteras i figur 1. Aktören befinner sig i en omgivning där naturen och samhället påverkar. Hennes aktiviteter påverkas också av hennes fysiologiska förutsättningar. Allt detta leder till att hon får en mer eller mindre explicit förståelse av sin identitet och sina roller. Logiskt följer sedan valet (som kan vara omedvetet) av beslutsregel.

Figur 1. Individaktörers identitets- och rollprocesser och beslutsregel.

Dock är relationen mellan nivåerna inte nödvändigtvis strikt hierarkisk.

2. Epistemologi för humanvetenskap

Forskaren befinner sig alltid i tid och rum och kan aldrig ställa sig vid sidan av och observera utifrån. Epistemologin och ontologin är både en del av historien och har en historia. De konstitueras av ett sätt att tänka och av de institutionella praktiker som är möjliga i en viss kontext. De ger en kunskapskultur som utgör ram för vad som är sant och falskt (Somers 1996:54f,63ff).

Det existerar ingen plats, ingen synvinkel utanför historien och samhället, eller logiskt "primär" i förhållande till dem, där man kunde placeras för att konstruera en teori om dem – en plats från vilken man kunde undersöka dem, fundera över dem, bekräfta nödvändigheten av deras existens – sålunda "konstituera" dem, reflektera över dem eller reflektera över dem i deras totalitet. Varje tanke om samhället och historien tillhör samhället och historien. (Castoriadis 1975:3)

Vi är starkt beroende av våra analyskategorier och tenderar att se endast det som vi söker efter. Det går inte att söka förutsättningslöst. Med en modell, som förutsätter ordning, finner vi sannolikt ordning oavsett verkligheten. När avvikelserna mellan forskningsresultat och det som

vi "spontan" upplever är betydande, söker vi nya instrument. Våra tankekategorier inkluderar och exkluderar och låser oss i bestämda positioner oavsett om vi vill det eller inte. Charles E Lindblom beskriver den klassiska 1800-talsliberalismen som sitt fängelse:

Det är inte det mest inhumana av fångelser; dess celler är mycket större än de i något annat fängelse som jag känner till. I själva verket är dess konstruktion sådan att interner ofta lyckas övertyga sig själva om att de är fullständigt fria. Men den omsorg som lagts ned på dess konstruktion och bibehållande gör det nästan omöjligt för mig och de andra internerna att bryta oss ut. (Lindblom 1990:x)

Insikten är inte ny. I Lunds domkyrka finns en gammal brunn i kryptan. Brunnskaret består av fyra sandstenshällar som restes i början av 1500-talet. På en av hällarna finns en inskription med bl.a. följande påstående:

Ack du logik, du är en underlig fyr, vad du fångar, det håller du fast.

Människor är kulturbestämda observatörer. Vad de ser och inte ser beror på var de finns i samhället (Fuchs 2001:1f,83). Individerna är olika och känner sig olika tillfreds med tillståndet i samhället. Därmed spelar också deras personlighet in när de observerar och försöker förstå och hantera världen.

2.1 Epistemologiska inriktningar utifrån den fasta punkten

Utgångspunkten är två epistemologiska huvudpositioner (figur 2). Den första omfattar *objektivisterna* som tror att de har kunskap om en fast punkt och kan uppnå objektiv kunskap. Den andra omfattar *relativisterna (subjektivisterna)* som inte menar sig ha kunskap om någon fast punkt. Inom naturvetenskaperna finns enbart objektivisterna, inom humanvetenskaperna både objektivisterna och relativisterna.

Relativisterna kan fördelas på två inriktningar. Den ena är *intersubjektivisterna* som analytiskt (*re*)konstruerar en fast punkt som grund för analysen. Den andra är *nihilisterna* som ser kaos som oundvikligt och inte ens försöker uppnå in-

tersubjektiv kommunikation. Frågan om det finns en verklighet oberoende av den enskilde iakttagaren (positiv ontologi) besvarar både objektivisterna och intersubjektivisterna jakande. Nihilisterna svarar nej.

Forskare kan känna en *cartesiansk ångest* inför den skepticism och nihilism som ibland följer med relativism (Bernstein 1983:16ff). Därför söker många ihärdigt en fast punkt från vilken vår kunskap kan utgå. För andra är detta sökande inte meningsfullt. "Trots mer än två tusen års försök av rationalistiska filosofer har ingen så långt varit i stånd att leva upp till Platons föreskrift att vårt tänkande för att undvika relativism måste vara rationellt och universellt grundat" (Flyvbjerg 2001:99).

Den humanvetenskapliga diskussionen under senare decennier har till stor del försiggått mellan objektivisterna och nihilisterna. Intersubjektivisterna lämnas antingen därhän eller placeras av objektivisterna bland nihilisterna. Skarpa gränser dras upp. "Relativism, om än skickligt och attraktivt förpackad, är fortfarande relativism och lider därför av sin inneboende defekt av att tendera mot nihilism eller åtminstone av att undvika praktiska frågor och problem om den verkliga världen" (Lloyd 1993:8). Resultatet blir en polemik där objektivisterna talar om nihilismens "flum" och nihilisterna förlöjligar objektivismens anspråk på objektivitet och (natur)vetenskaplighet.² Debatten pågår på flera fronter. Det finns motsättningen mellan objektivistisk och relativistisk humanvetenskap och mellan intersubjektivisterna och nihilisterna inom relativistisk humanvetenskap. Objektivistisk humanvetenskap ser naturvetenskapen som ett ideal. Relativistisk humanvetenskap accepterar att naturvetenska-

pen har den inriktning som den har men ser den som ointressant för humanvetenskapen.

I "Science Wars" under 1990-talet jämförde sig naturvetare med samhällsvetare (jfr Segerstråle 2000a, Ashman-Baringer 2001). Konklusionen var att det fanns en mycket potent naturvetenskap och en ganska impotent samhällsvetenskap. Samhällsvetenskapen uppfyller inte naturvetenskapens krav på förklarande och förutsäggande teori. Konstaterandet är korrekt, men är det så värst intressant? Bent Flyvbjerg betonar istället att samhällsvetenskapen (som fronesis) är starkast där naturvetenskapen är svagast. Samhällsvetenskapens bidrag till förklarande och förutsäggande teori är obetydligt. Men naturvetenskapen har inte bidragit till den reflekterande analysen av värden och intressen som är en förutsättning för en upplyst politisk, ekonomisk och kulturell utveckling (Flyvbjerg 2001:2f, 60ff).

Wilson ser ingen principiell skillnad mellan förutsättningarna för human- och naturvetenskap. Han beskriver aktuell humanvetenskap starkt negativt. Många humanvetare vill inte inkluderas i en enhetsvetenskap tillsammans med naturvetenskapen utan trivs i en atmosfär av kaos som de tar för kreativitet. Några driver personliga politiska linjer i sin forskning. Istället för att samarbeta ägnar de sig åt bittra, ideologiska dispyter. De förstår inte och uppmuntrar inte varandra. Humanvetare kan än idag lära av sina antika föregångare. Det är ett dåligt tecken utifrån principen "att framgång i vetenskapliga discipliner kan mätas efter hur snabbt deras grundare glöms bort" (Wilson 1998:200ff).³ Wilson förkastar relativistisk teori som han dock enbart verkar känna till i nihilistisk version. Han är po-

<p>1. Objektivisterna har kunskap om en fast punkt och kan uppnå objektiv kunskap.</p>
<p>2. Relativisterna saknar kunskap om en fast punkt varför:</p>
<p>2a Intersubjektivisterna (re)konstruerar en fast punkt för analysbruk.</p>
<p>2b Nihilisterna noterar att vi inte kan kommunicera.</p>

Figur 2. Epistemologiska grundpositioner utifrån den fasta punkten.

sitiv till ambitionen hos den logiska positivismen men menar att den misslyckats pga. okunighet om den mänskliga hjärnan. Liknande omdöme får den neoklassiska nationalekonomin (Wilson 1998:69, 216ff).

De tre inriktningar inom humanvetenskaplig epistemologi, som definieras efter inställning till den fasta punkten, är oförenliga. Man måste välja att arbeta enligt någon av dem, och det är inte likgiltigt vilken:

1. *Objektivismen* är inte generellt möjlig i humanvetenskap eftersom den bygger på en fast punkt som inte finns (eller inte har kunnat påvisas) och kan leda till fundamentalism. Oftast saknar dess representanter en uttalad ontologi och har en naiv epistemologi (med värdefrihet, objektivitet osv.). Naturvetenskapen uppfattas av många, t.ex. positivisterna, neopositivisterna, kognitivisterna, funktionalisterna och strukturalisterna, som ett samhällsvetenskapligt ideal (jfr Flyvbjerg 2001:26ff).

2. *Intersubjektivismen* är, så länge det saknas en given fast punkt, den enda hållbara positionen för samhällsvetaren. Kravet på intersubjektivitet förutsätter att vi explicit anger vår analytiska fasta punkt. Oenighet råder sedan om vad man ska (re)konstruera som fast punkt. Människor prövar genom sin intersubjektivitet forskningens process och substans.

3. *Nihilismen* är definatoriskt vetenskapligt oacceptabel för att den utesluter möjligheten till intersubjektivitet. Kanske kan nihilism ge värdefull kunskap, men det är inte vetenskaplig kunskap.

Intersubjektivismen har därmed åtminstone två gränser att bevaka. Vid den ena står de humanvetenskapliga objektivisterna med sin påstådda fasta punkt. Vid den andra står nihilisterna som tror att intersubjektivitet är ouppnåelig. Enligt extrem nihilism saknar vi strängt taget förmåga att kommunicera med varandra. Wilson tror att det är möjligt att skapa en enhetsvetenskap för naturen och samhället (Wilson 1998:2f, 13, 42ff). Målet är begreppslig enhetlighet för all vetenskap, och han hävdar att naturvetenskaperna är på god väg. Biologins nivåer håller t.ex. på att föras samman i ett enda begreppssystem (Wilson 1998:7f, 48ff, 55ff, 88ff). Ambitionen

är hissande, men något starkt stöd för sin optimism har han inte. Nätverket av kausala förklaringar från kvantfysiken till hjärnvetenskapen och evolutionsbiologin är inte färdigt att ta i bruk. Wilson ser själv luckor i sina resonemang och uppfattar många av de redan klarlagda förbindelserna som tunna som spindeltråd. Ändå tror han att kausalnätverket rör vid gränsen mellan naturvetenskap och humanvetenskap. Så småningom finner vi vägen från gen till kultur (Wilson 1998:137).

Wilson är väl medveten om de problem naturforskningen ställs inför när den ger sig in på humanvetenskapens domäner och betecknar syntessvårigheterna som enorma. "Enheter som organismer och arter är, till skillnad från elektroner och atomer, ofattbart varierande. Vad värre är, var och en av dem förändras under utveckling och evolution" (Wilson 1998:93). Motargumentet till hans ståndpunkt kunde vara praktiskt och knutet till vetenskapens aktuella situation. Inte ens inom naturvetenskapen finns det nämligen något som *tillnärmelsevis* kan gälla som enhetsvetenskap. Vad ska man då säga om att koppla in också humanvetenskaperna?

2.2 Den fasta punkten i en epistemologiskt tudelad humanvetenskap

Ska man kunna bygga upp en kumulativ humanvetenskap fordras en någorlunda fast grundval av det slag som ibland beskrivs som *den fasta punkten*. Vetenskapshistorien kan visa upp ett antal försök att ange sådana – mest känd är kanske Descartes: "Jag tänker, alltså är jag." Ambitionen är central. I avsaknad av en fast punkt kan forskaren inte ens ange vad som är god eller dålig vetenskap.

Var ska vi söka efter den fasta punkten? En möjlighet har öppnat sig med evolutionsbiologins enorma frammarsch. Den studerar människor som biologiska varelser i deras sociala sammanhang och menar att varje mental process har en biologisk bas som är naturvetenskapligt åtkomlig. Om det finns någon fast punkt, som kan hjälpa oss att bygga upp en kumulativ humanvetenskap, bör vi söka efter den i evolutionsbiologin. Detta förutsätter att vi ser människan som en

del av naturen – resultatet av samma typ av mekanismer som har skapat alla andra arter.

”[S]tartpunkten för humanvetenskaperna måste vara *Homo sapiens* som ett djur” (Mazlish 1998:68ff). Men människan är samtidigt en kulturvarelse. Det är inte givet att natur och samhälle kan studeras med samma ontologi, epistemologi eller metodologi (jfr Newton 2003:36). Hur ska evolutionsbiologin användas? Där människan befinner sig i skärmingspunkten mellan natur och samhälle kan hennes sociala beteende antas vara som mest präglad av hennes biologi. Det betyder att då vi studerar *individens själv* och *dennes närmaste relationer*, dvs. relationer med *andra individer ansikte-mot-ansikte* och med *naturen*, erbjuds en öppning för ett mer objektivistiskt betraktelsesätt inom humanvetenskapen. I större enheter förväntas människans biologi få sämre genomslag.

Framför allt är två av evolutionsforskningens resultat intressanta för uppgiften att (re)konstruera en fast punkt. Det ena gäller de delar av människans fysiologi som registrerar, reflekterar eller spårar externa omständigheter och relaterar sig till dessa (jfr Sterelny 2003:4). Det andra gäller formerna för relationerna mellan människor:

1. Människan är inte ett oskrivet blad som kan präglas av sin omgivning på ett totalt oförutsägbart sätt. Den mänskliga hjärnan har istället ett antal predispositioner som både sätter gränser och erbjuder möjligheter för påverkan från omgivningen och för vad individen kan åstadkomma (jfr Pinker 2002).

2. Människan fungerar endast i kollektiv. Några små kollektivtyper med ansikte-mot-ansikte-relationer och som högst 130 medlemmar utgör primära mänskliga levnadsformer. De utgör kärnformer för mänsklig samvaro och finns i alla sammanhang där människor verkar (jfr Caporael 2001).

Som en illustration till innebörden i dessa båda punkter hämtas några citat från ett arbete av Matt Ridley. Den första punkten kan utvecklas i enlighet med följande citat:

[Våra kulturer] är kanaliserade uttryck för våra instinkter. Det är därför samma teman dyker upp i alla kulturer – teman som familj, ritual, förhandling, kärlek, hierarki, vänskap,

svartsjuka, gruppljalitet och vidskepelse. Det är därför, trots alla ytliga skillnader mellan språk och vanor, som främmande kulturer fortfarande är omedelbart förståeliga på en djupare nivå av motiv, känslor och sociala vanor. Instinkter hos en art som människan är inte oåterkalleliga, genetiska program, de är predispositioner för inläring. (Ridley 1996:6)

Illustrationen till den andra punkten utgår från människans starka sociala natur. Den kan uttryckas på följande sätt:

Vi lever i städer, arbetar i team och våra liv är spindelnät av samband som förenar oss med släktingar, kollegor, kompanjoner, vänner, överordnade, underordnade. Misantroper till trots är vi oförmögna att leva utan varandra. Också på en praktisk nivå är det förmodligen en miljon år sedan någon mänsklig varelse var helt och övertygande självständig: förmögen att överleva utan att utbyta sina färdigheter med andra människors. Vi är mycket mer beroende av andra medlemmar av vår art än någon människo-apa eller annan apa. Vi är mer som myror eller termiter som lever som slavar för sina samhällen. Vi definierar dygd nästan exklusivt som prosocialt beteende och last som anti-socialt beteende ... Ett av de ting som kännetecknar mänskligheten framför andra arter och förklarar vår ekologiska framgång är vår uppsättning hypersociala instinkter.

...
Samhället uppfanns inte av resonerande människor. Det utvecklades som en del av vår natur. Det är lika mycket en produkt av våra gener som våra kroppar är. (Ridley 1996:5f)

Var går gränsen för det ”naturligt” sociala? Den sociala form, som vi selekterats för under hundratusentals år, är i vilket fall som helst inte det moderna masssamhället. Utifrån överväganden om vad som är nödvändigt för överlevande och reproduktion menar sociologen Linnda Caporael att man kan rekonstruera människans selektiva omgivning i gruppertermer. Tanken är att ”den mänskliga ansikte-mot-ansikte-gruppen består av ett litet antal evolutionärt signifikanta kärnformer och att unikt mänskliga mentala sys-

tem är anpassade till dessa kärnformer” (min kursivering). Caporael frågar sig sedan varför människor, som är anpassade till att leva ansikte-mot-ansikte, ändå bygger och lever i storskaliga samhällen (Caporael 2001:242, Caporael 1995, Caporael-Baron 1997:328ff). Hon svarar:

[På] ett fundamentalt sätt har människans naturliga omgivning inte förändrats. Den bibehålls genom sociala/kognitiva mekanismer och en aktivitetsstruktur genom vilka människor genom livsförloppet ”analyserar” informationsimpulserna från den komplexa omgivningen i en smågrupps-”grammatik” ... (Caporael 1995:15)

3. Ontologi för humanvetenskap

Ontologier kan ha olika abstraktionsgrader. Kan man beskriva människans hela tillvaro uteslutande i biologiska termer? Evolutionspsykologen Steven Pinker frågar varför man i så fall skulle stanna vid biologi. ”Biologi i sin tur kan grundas i kemi och kemi i fysik, och man lämnas att kämpa för att förklara orsakerna till första världskriget i termer av elektroner och kvarkar. Även om första världskriget inte bestod av annat än ett stort antal kvarkar i ett mycket, mycket komplicerat rörelsemönster, får man inga insikter genom att beskriva det på det sättet” (Pinker 2002:70).

Eventuella skillnader mellan natur och samhälle måste beaktas. Är det rimligt att inta en dualistisk hållning (som jag provisoriskt gjort för epistemologin)? För att kunna diskutera detta måste vi ha tillgång till en differentierad ontologi. Den uttrycks i tre dimensioner vilka fortsättningsvis presenteras översiktligt:

1. *Aggregeringsnivåer* (mikro-, makro- och mesonivå)
2. *Aktörposition* (individualism, holism och relationism)
3. *Verklighetsplan* (realitets-, informations- och utsagoplan)

3.1 Aggregeringsnivåer

”Storlek” som ontologisk dimension handlar om fysisk storlek och gäller utsträckning i både

tid och rum. Storleksproblemen är allmängiltigt mänskliga och skiljer det mänskliga samhället från andra sociala varelsers levnadsformer (Gerstein 1987:93f). Relationen mellan små och stora enheter (av tid eller rum) är kanske det fundamentala problemet för samhällsteori (Lloyd 1993:43,62ff).⁴ Då nivåerna både har viss autonomi i relation till varandra och är beroende av varandra är det angeläget att finna samband mellan dem (Berreman 1978, Lawler et al. 1993, Fielding 1988, Alexander-Giesen 1987). Definitivt föreligger kvantitativa skillnader mellan nivåerna, och de kan även vara kvalitativt olika.

Det finns flera olika storleksbegrepp (jfr Wiley 1988:254f). Jag väljer *mikro-*, *meso-* och *makronivå* som ger några sträckor på en förmodad kontinuerlig aggregeringslinje (jfr Collins 1987:196f). Någon exakt definition av aggregeringsnivåerna är inte meningsfull (jfr Gerstein 1987:88f). De definieras i relation till varandra varför det inte finns något som i sig är mikro, meso eller makro (jfr Alexander 1987:291), utan nivåerna uppfattas som analytiska storheter (jfr Alexander-Giesen 1987:1f). Enligt Turner byggs indelningen på mer än analytisk lämplighet, och han påstår t.o.m. att nivåerna är verkliga (Turner 2003:2). Det finns inget behov av att hävda något sådant.

Inför konkret analys läses nivåerna. Mikronivån omfattar här individen i gruppen med ansikte-mot-ansikte-relationer och upp till 130 individer. Mesonivån omfattar medelstora till stora kollektiv, som företag, intresseorganisationer, partier och myndigheter och deras omgivningsrelationer. Makronivån omfattar mycket stora kollektiv, som staten, ekonomin och kulturen och deras relationer. Uttryckt i händelser börjar t.ex. mikronivån med den enskilda vapeninsatsen, mesonivån med slaget och makronivån med kriget. (Det är vanligt med indelning enbart i mikro- och makronivå. Mesonivån ingår då i makronivån, jfr Alexander et al 1987, Fielding 1988.)

Det föreligger *kvalitativa* skillnader mellan nivåerna (se Berreman 1978:228). En viktig skiljelinje går mellan å ena sidan mikronivå, med den biologiskt starkt präglade individen i gruppen, och å andra sidan meso- och makronivå med efter hand allt större kollektivaktörer och

strukturer. Kvalitativa olikheter mellan nivåerna indikerar att de har en viss inbördes autonomi. Nivåerna kan inte reduceras till varandra. Allt i samhället är inte aggregerade mikroaktiviteter.⁵ Då mikroelement är inneslutna i meso- och makroelement måste man alltid arbeta med samtliga tre nivåer. Lägre nivåer påverkas av högre och tvärtom. Mikroaktörer kan spela en stor roll på högre aggregeringsnivåer (jfr Collins 1988:242ff).

Hur knyter man kärnformerna i den mänskliga evolutionen till aggregeringsnivåerna? Var finner vi kärnformerna? Caporael menar att ansikte-mot-ansikte-gruppen är medvetandets naturliga omgivning. I ett utvecklingsperspektiv på hundratusentals år kan det inte vara frågan om kollektiv av någon betydande storlek. Om organisering spelar en stor eller avgörande roll för människans liv kunde man således förvänta sig att det gällde mikroorganisering. Caporael presenterar fyra kärnformer av organisering ansikte-mot-ansikte som selektionsomgivning för individen, nämligen *dyad* (2 individer), *arbets-/familjegrupp* (5 individer) och *flock* (30 individer) som befinner sig på mikronivå. Därutöver finns *makroskaran* på upp emot 300 individer. Formerna är hämtade från antropologisk forskning om samlare-jägare. De är hierarkiskt organiserade och konstitueras av aktivitet och storlek (Caporael 1995, Caporael-Baron 1997:328ff). Dunbar fokuserar på storleken 150 individer som han räknat fram utifrån storleken på hjärnans neocortex. Han finner siffran i de mest skiftande sammanhang. Där ligger t.ex. gränsen för hur många vänner och bekanta man har. Där är också övre gränsen för egalitära kollektiv. Blior en grupp större är det nödvändigt med någon form av hierarki (Dunbar 1996:76ff).

Hypotesen är att kärnformerna med upp till 30-talet individer som nätverk går igen på högre aggregeringsnivåer. Där kan de utöva stort inflytande. Detta kan även gälla individer:

Men beakta: det är inte vilken individ som helst som kan fatta sådana beslut; de måste befinna sig på en speciell plats i strukturen. Och det kan inte vara vilken struktur som helst; bara vissa typer av regeringsorganisationer, t.ex. de med extrem centralisering av politiska, militära, ekonomiska och kulturella

kanaler kan bli de i vilka de stora hjälteledarna (eller skurkledarna) uppstår. (Collins 1988: 243)

3.2 Aktörers position

Hur analyseras aktörers position och autonomi? Olika inriktningar har delvis olika föreställningar om detta. Följande två erbjuder utgångspunkt för resonemanget:

1. *Individualismen* ser individen som den grundläggande eller unika samhällsliga verkligheten. Allt kan reduceras till individer. Samhället är bara summan av individer och deras åtgärder. Sociala fenomen förklaras med hänvisning till individers motiv och handlingar.

Individualismen betonar individens autonomi. Den metodologiska förlängningen är metodologisk individualism.⁶

2. *Holismen* menar att samhällsstrukturer har sin egen självupprätthållande logik. Vi får en autonom strukturell existens och utveckling. Förändring kommer från det sociala hela och implementeras av individer. Individer är passiva bärare av kollektivt genererade sociala krafter.

I extrem form anser holismen att samhällen, civilisationer eller kulturer lever sina egna liv. Mindre extrema versioner tillskriver institutioner självreproducerande krafter – logiker i olika system som feodalism, kapitalism osv. Problemet blir främst att avgöra hur individbeteende ska knytas till dessa övergripande mönster. Man föreslår kombinationer av socialisering och sanktioner, negativa och positiva. (Tilly 2002:70ff, jfr Lloyd 1993:42ff, Miller 1987: 113ff).

Att holismen är konstig är uppenbart, men också individualismen är orealistisk. Individen utgör inte någon stabil och oproblematiserad källa för social handling eftersom jaget skapas vid kommunikation med andra. Jaget är inte bara essensen av de sociologiskt relevanta delarna av en biologisk organism. "[B]esatthet i personer och mänskliga tillstånd, med föreställningar, planer, mål och intentioner" leder fel (Knorr-Cetina 1988:24f). Alla moment och nivåer hos en verklighet måste vara kausalt verksamma. Individu-

alism och holism, hos vilka strukturer respektive individer förblir kausalt överksamma, kan inte fånga upp detta (Lloyd 1993:51f).

Varför tillämpas ändå metodologisk individualism? Det kan bero på en ideologisk bias förorsakad av den amerikanska samhällsforskningens dominans. Individualism "representerar mer eller mindre omedvetet den amerikanska trosatsen att allting kan förändras av individen och att samhället faktiskt bara är produkten av individuell handling" (Münch 1987:319).

Det finns emellertid ett tredje alternativ:

3. *Relationism* ser samhället som en struktur av interaktion mellan människor uttryckt i regler, roller och institutioner som måste produceras, reproduceras och transformeras av aktörer. Strukturerna påverkar aktörers handlingar, uppfattningar och avsikter. Aktörer påverkar och påverkas av naturen. Medvetandet manifesteras lika mycket i omgivningen som i människans huvud.

Relationell teori undviker såväl individualismens som holismens problem. Relationella modeller inriktas på en social verklighet som befinner sig i dynamisk, oavbruten rörelse. Individer härleder mening, betydelse och identitet från de växlande (funktionella) roller de spelar i relationer. Man kan inte ställa upp i förväg givna enheter (som individ och samhälle) som startpunkt för samhällsanalysen (Emirbayer 1997: 281ff, 287). Istället får vi acceptera att "[a]lla identiteter, ... alla gruppgränser, alla organisationer, alla stater eller nationer [inte är] fasta utan temporära kristalliseringar av nätverksinflöden. De är resultat av kommunikationsnätverk som kommunicerar om sig själva, vanligen till outsiders. Detsamma gäller individnivån, vad vi på ett reifierat och essentialistiskt sätt kallar personligheter; de är också flöden, temporärt fixerade på mikronivån av kommunikation ansiktemot-ansikte när dessa mikronätverk kommunicerar om sig själva" (Collins 2003:69).

Fokuseringen på processrelationer kan gå för långt. Processer fungerar nämligen inte enbart på relationer utan kräver den friktion som elementen erbjuder. Det spelar en roll att det är just människor som medverkar vilket indikeras redan av förhållandet att människan inte är något

oskrivet blad. Nu har relationellt tänkande inriktningar som beaktar *både* substans och process (jfr Lloyd 1993: 82ff, 89ff. Detta gäller inte minst tre relationella inriktningar som är högst aktuella i dagens humanvetenskapliga diskussion:

1. *Relationell realism* hävdar att transaktioner, interaktioner, sociala band och konversationer konstituerar samhällslivet. Det gäller delvis autonoma individuella processer. Kollektivt skapade strukturer, som sociala kategorier och organisationer, ger starka effekter på interaktionen. Både individer och kollektiv ses som ständigt föränderliga produkter av interaktion. Även indirekta effekter, kumulativa effekter, oavsedda effekter och effekter som påverkats av den icke-mänskliga omgivningen beaktas (Tilly 2002:70ff).

2. *Aktör-nätverksteori* är inriktad på att analysera ekologiska fenomen och förkastar den skarpa ontologiska distinktionen mellan natur och samhälle. Människor och andra varelser studeras inom samma referensram. Naturliga och sociala enheter kommer till som ett resultat av komplexa nätverk som sammanlänkar dem. Människan kan i detta perspektiv inte tilldelas en särskild ställning. Handling kan ombesörjas av både människor och andra (Murdoch 2001, 1998).

3. *Aktör-strukturteori* ser aktörer mot en bakgrund av samhällsstrukturer som de såväl formar som formas av i en ständigt pågående interaktion. Aktörer har definitoriskt någon grad av autonomi. Förändring är det naturliga tillståndet, och både aktörerna och strukturerna förändras oavslutligt mer eller mindre snabbt och djupgående. Samtidigt ger strukturer systemet någon grad av stabilitet.⁷

De tre relationella inriktningarna kompletterar varandra vid humanvetenskaplig analys. Det kan åstadkommas genom att aktör-struktur-analysen tydligare knyts till naturen och ekologiska strukturer. Det är viktigt att inte tappa bort den autonomi som aktörer och strukturer har i förhållande till varandra. Det börjar redan med individen som påverkas av samhället och naturen som inte gör det förutsättningslöst. Individen har genetiskt bestämda predispositioner som präglar relateringen till omgivningen.

Andra aktörer, dvs. kollektiv som nätverk, organisationer och institutioner, är delvis låsta i positioner genom tidigare interrelationer. Dessa har medverkat till att bestämma värdet av kollektivens kapabiliteter (kunskap, makt, handlingsförmåga) och innehållet i deras prioriteter. Det finns en tröghet i organiseringen (strukturen av roller, processer, kultur och rum) (Lundquist 1987). Relationerna kan inte se ut hur som helst. Förändringar genom interrelationer slår inte igenom helt och omedelbart och har olika effekter på olika aktörer.

Det finns inga aktörer utan samhällsstrukturer och inga samhällsstrukturer utan aktörer. Aktörer och strukturer befinner sig i ständig interaktion. Då individen finns i tid och rum är den alltid inplacerad i en ekologisk struktur. Finns det ytterligare minst en människa (som individen förhåller sig till) föreligger det en samhällsstruktur. Själva grundtanken framförs i ett välkänt Marx-citat:

Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande. Traditionen från alla döda släktled trycker som en mara på de levandes hjärna. (Marx 1852:33)

Ungefär samma formuleringar möter man om och om igen i den humanvetenskapliga forskningen. Som sociologen Margret Archer uttrycker det är det "en central del av vår dagliga erfarenhet att känna oss både fria och instängda, med förmåga att skapa vår egen framtid men ställda inför mäktiga, till synes opersonliga, krafter. De som genom reflektion avvisar den storslagna vanföreställningen att vi kan bestämma över världen men också de som motstår den passiva slutsatsen att vi bara är marionetter har då samma uppgift att överbrygga denna erfarenhetsmässiga bivalens och måste göra det på sådant sätt att deras moraliska val inte blir överksamt och deras 'politiska' handling ineffektiv" (Archer 1988:x). Ontologiskt är aktör och struktur olika storheter med olika egenskaper. Också metodologiskt är det nödvändigt att särskilja dem för att kunna undersöka deras samspel (Archer 1996:692f). Människor är ständigt aktiva

subjekt som skapar de evigt passiva objekt som begränsar deras subjektivitet. "Vi är både autonoma skapare och beroende varelser, innovatörer och fångar" (Lichbach 1998:403).

Sålunda är samhället och historien ständigt konstruerade men inte individuellt, inte heller automatiskt, inte avsiktligt eller från grunden. De är konstruerade socialt genom strukturellt inneslutna aktörer, mestadels genom oavsedda effekter, på ett kontingent och kumulativt sätt. (Sztompka 1991:48)

Aktör-strukturmodellen kan användas som ontologisk grund för att pröva operativa samhällsteoriens rimlighet. Teorier som helt bortser från endera strukturer eller aktörer är inte seriösa och kan aldrig läggas till grund för en samhällsteori med mer allmän syftning (jfr Archer 1988:x). Lite ironiskt skriver van den Berg (1998:222f) att Giddens "lovat att frälsa oss från den till synes oöverstigligen dualismen mellan aktör och struktur, mikro och makro, voluntarism och determinism, subjektivism och objektivism". Även om Giddens skulle ha lovat för mycket kan motsättningsparen ändå i viss utsträckning modifieras av aktör-struktur-tänkandet (jfr Mandelbaum 1987):

1. Aktör-struktur-tänkandet har *aktörer i strukturer*. Det pågår en *ständig interaktion* mellan aktörer och strukturer. De kan separeras analytiskt då deras egenskaper kan särskiljas. De svarar över tid för varandras ömsesidiga utveckling (jfr Archer 1996:680).
2. Mikro-makro-dualismen modifieras genom aktörers och strukturers *ömsesidiga påverkan och inneslutenhet*. Samtidigt har varje aggregeringsnivå en viss autonomi.
3. Voluntarism och determinism ersätts av *situationsbetingade grader av autonomi* för aktörer i strukturer.
4. Subjektivism och objektivism kan ses på flera sätt. Ett är relationen mellan individualistiska och institutionella synsätt. Båda måste beaktas vilket *sker just i aktör-strukturtermer*. Ett annat gäller frågan om det enbart finns en positiv ontologi. Den diskuteras med de tre verklighetsplanen.

Ingen ontologi kan precisera "vad som exakt motiverar aktörerna, eller *hur* kunniga de faktiskt är, eller *hur* de begränsas av strukturen" (van den Berg 1998:223). Sådana frågor måste besvaras genom konkret, empirisk analys som styrs av en operativ teori som i sin tur har sin grund i metateori. Ontologin anger utgångspunkter för den operativa teorin och besvarar inte konkreta, empiriska frågor.

3.3 Verklighetsplanen

"Vi lever i exakt en värld, inte två eller tre eller sju" hävdar en filosof (Searle 1995:11). Om han med detta bara hade markerat en positiv ontologi, dvs. att det finns en verklighet oberoende av iakttagaren, hade jag inte sett några problem. Men om vi definierar verkligheten som det som människor lever i och som påverkar deras idéer och beteenden och som de i sin tur söker påverka, finns det mycket mer. Vi har en oklar föreställning om innebörden i "exakt en värld" och *ingen* har fullständig kunskap om den. Människor styrs i stor utsträckning av vad de *tror* att verkligheten är, dvs. deras verklighetsuppfattning. De får ofta sin information om verkligheten från andra människor, dvs. andras verklighetsbeskrivning, och de förmedlar sin egen verklighetsbeskrivning till andra. Kanske finns det lika många världar som det finns iakttagare. Verkligheten för människan kan dessutom sträcka sig mycket långt:

Det behöver inte dröja länge förrän tron på evigt liv med dess ackompanjerande tankevärld uppfattas som lika sannfärdig som livet självt – vilket den på sitt sätt faktiskt också är. Tron på det övernaturliga är en levande realitet, verklig som andra upplevelser. Fenomenens existens behöver inte ifrågasättas. Människor är böjda att uppfatta dem som verkliga, eftersom de styr handlingar och formar institutioner. Alla länder är översållade med kyrkor, tempel eller moskéer. (Daun 1999:152)

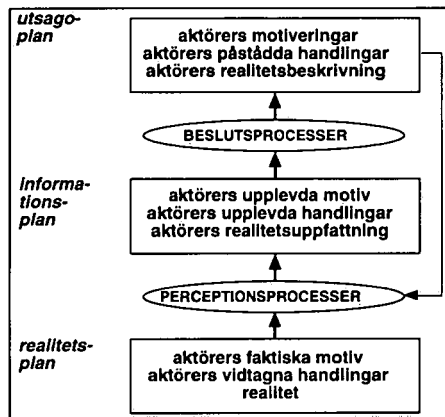
Att vi är just människor ger specifika möjligheter och begränsningar. Därigenom avgränsas ett visst område för människan som dock kan förändras genom hennes förmåga till innovationer. Människor kan inte åstadkomma, eller ens uppleva, vad som helst. Den mänskliga biologin är i

huvudsak konstant beträffande hur våra sinnen verkar. Fysikens lagar är också konstanta: vi faller när vi förlorar balansen, känner smärta när vi bränner oss osv. Vår verklighet formas också av omgivningen vilket ytterligare dämpar variationen. Alla kulturer lär de unga vad de måste känna till. Tillsammans med andra lär sig människor det som är självklart i deras sociala omgivning (common sense). Vid informationsutbyte anpassar deltagarna sina perspektiv till vad som kommuniceras. Redan förhållandet att informationen är gemensam ger den validitet (Tindale et al. 2001:3f). Inom ramen för det specifikt mänskliga förekommer sedan variationer. Vi uppnår en substantiell intersubjektivitet som bara är ungefärlig och oprecis. Aktörer upplever något olika sociala realiteter även när de deltar i samma transaktioner. De har olika personlighet, kompetens, skilda roller och olikheter i handlingsförmåga och intressen (Burns-Flam 1987:35).

För att förstå samhället måste vi se människornas *hela* verklighet i all dess komplikation. Vi måste alltid hantera tre plan av verkligheten. På *utsagoplanen*, som vi möter i texter och i muntliga utsagor, finns aktörers motiveringar, påstådda handlingar och realitetsbeskrivningar. På *informationsplanen* finns aktörernas självupplevda motiv och handlingar och deras realitetsuppfattningar. *Realitetsplanen* omfattar aktörers faktiska motiv (som de eventuellt inte är medvetna om själva) och vidtagna handlingar och den del av realiteten som är oberoende av den enskilde aktören. Tillsammans utgör de tre planen *verkligheten* (se figur 3).

Verkligheten är alltså inte *enbart* en text eller en föreställning i någons hjärna som extrem konstruktivism kan hävda. Det finns en gemensam realitet även om vi har mycket olika kunskap om, kontakt med och inställning till den. Att säga att tiggaren i Calcutta och den amerikanske presidenten befinner sig i samma *realitet* är korrekt, men påståendet är så trivialt att det inte är meningsfullt. De båda individerna konfronteras med vitt skilda delar av realiteten som behandlar dem på vitt skilda sätt. Ändå finns det endast en realitet.

Informationsplanen och utsagoplanen utgör konstruerade verkligheter som liknar reali-

Figur 3. Tre plan av verkligheten.

tetsplanet mer eller mindre. Informationsplanet finns i våra huvuden och kan vara olika för olika individer. Detta spelar en roll därför att "[o]m människor definierar situationer som verkliga är de verkliga i sina effekter" (WI Thomas citerad i Emirbayer 1997:308). Vi har också tillgång till delar av utsagoplanen med andra människors beskrivningar som påverkar vår egen verklighetsuppfattning. Förändringar på realitetsplanet kan påverka en individs informationsplan även om denne är ovetande om påverkan. Informationsplan kan förändras av aktörer utan föregående förändringar på realitetsplan. Skillnader mellan planen kan bero på att perceptionen ger aktören en ofullständig och/eller felaktig information om realitetsplanet. Beslutet kan (ibland med aktörens avsikt) leda till att en ofullständig och/eller felaktig bild av hans information uttrycks på utsagoplanen. Det kan vara skillnad på faktiskt motiv (realitetsplanet), upplevt motiv (informationsplanet) och motivering (utsagoplanen).

Analysen av verkligheten kan omfatta flera led. Det första är att forskaren klargör utsagoplanen, t.ex. genom innehållsanalys. Det andra består i att forskaren försöker ta sig från utsagoplan till informationsplan genom att undersöka vad som har skett i aktörers beslutsprocess. Det tredje ledet utgörs av forskarens försök att ta sig från informationsplan till realitetsplan genom att undersöka vad som sker i aktörers perceptionsprocess. Analysen kan alltså stanna på utsago- eller

informationsplanet som är viktiga delar av verkligheten.

Vilket av de tre planen som spelar störst roll för aktörerna låter sig inte avgöras generellt utan kräver analys av konkreta situationer. Vi baserar våra åtgärder på vad vi *tror*, även om detta avviker från hur det faktiskt *är*. Realitetsplanet påverkar oss oavsett om vi är medvetna om det eller inte. I sista instans innebär realiteten en mäktig möjlighet för eller restriktion på vad vi kan uppleva och åstadkomma.

De epistemologiska grundpositionerna – objektivism, intersubjektivism och nihilism – har olika relationer till verklighetsplanen (se figur 4). Objektivism och intersubjektivism har en positiv ontologi: de tror att det finns en verklighet oberoende av iakttagaren. Objektivismenaturvetaren har ingen anledning att gå in på något verklighetsplan därutöver. Intersubjektivismen arbetar med samliga tre plan. Nihilisten tar bara upp de båda socialt konstruerade verklighetsplanen: utsagoplanen och informationsplanet.

Verklighetsplanen har en viss autonomi i relation till varandra. Därmed kan det finnas plan-specifika mönster. Enligt historikern Charles Tilly återberättar, bedömer, analyserar osv. människor sociala händelser som *standardberättelser*. I dessa uppträder ett litet antal oberoende, medvetna, självmotiverade aktörer som interagerar inom ett snävt avgränsat område i tid och rum. Även om yttre omständigheter inverkar, som tillfälligheter, restriktioner och främjande, "sker allt meningsfullt handlande som en följd av de angivna aktörernas delibera-

		epistemologiska grundpositioner		
		objektivism	relativism	
			intersubjektivism	nihilism
verklighetsplan	utsagoplan		X	X
	informationsplan		X	X
	realitetsplan	X	X	

Figur 4. Epistemologiska grundpositioner och verklighetsplanen.

tioner och impulser”. Standardberättelser grundas i människors barndom eller kulturella omgivning. Tilly tror att de går tillbaka på den mänskliga hjärnans konstruktion (Tilly 2002: 8, 26ff, 73ff). Psykologen Robin Dunbar är på samma linje när han hävdar att det mänskliga medvetandet tycks vara konstruerat så att det tar för givet att andra individer försöker kommunicera med det. Vi utgår från att andra har medvetna avsikter med sitt handlande och ägnar stor tid åt att förstå vad de menar. Vi är så präglade av denna världsuppfattning att vi tror att också djur fungerar så och ibland även döda ting (Dunbar 1996:88).

De flesta människor, ”inklusive några lärare i samhällsvetenskap”, tror att standardberättelserna är *realiteten* (Tilly 2002:36). Så är det förstås inte. Standardberättelser, som finns på informations- och utsagoplanet, påverkar ändå praktiken och är viktiga vid all social interaktion. Men de ger inte alltid en korrekt bild av realiteten:

Om man står bakom ryggen på historieberättarna ser man att det mesta av socialt liv består av interpersonella transaktioner vilkas konsekvenser deltagarna varken kan förutse eller kontrollera. Ändå, sedan de inträffat bekräftas de av deltagarna i komplexa sociala situationer med historier. Dessa historier framställer deltagarna som om dessa handlar med deliberation och framsynthet. Än mer imponerande är att deltagarna ofta lyckas åstadkomma kollektiv enighet om vad som hänt. (Tilly 2002:x)

Tilly ser standardberättelserna som ett problem för humanvetenskapen då få av realitetsplanets samhällsprocesser har kausala strukturer som överensstämmer med standardberättelsernas logik. ”De flesta samhällsprocesser innehåller icke-anteciperade effekter, kumulativa effekter, indirekta effekter och effekter förmedlade genom den sociala och fysiska omgivningen, inget av detta passar standardberättelsernas kausala strukturer.” Han nämner några av sina forskningsområden, där berättelserna inte är relevanta, t.ex. organisatorisk förändring, politik med stark motsättning, nätverksförmedlad kommunikation, statstransformation, revolutionär

kamp, arbetsmarknadsoperationer, nationalism och migration. Han tror att detsamma gäller för allt annat samhällsliv (Tilly 2002:9,30ff,74f).

Standardberättelser accepteras inom vissa läger som vetenskaplig metodologi. Metodologisk individualism använder dem som analysmodeller. Detta ligger nära till hands eftersom inriktningen redan talar om självmotiverade aktörer inom avgränsad tid och plats vilkas beslut åstadkommer alla effekter som är värda att nämna vid samhällsanalysen. För andra inriktningar är standardberättelsen mindre självklar (Tilly 2002: 33, 74ff). Standardberättelsen kan i vilket fall som helst ha viktiga funktioner för aktörerna – särskilt berättelser som utformas av och för individer. När en människa skapar en sammanhängande berättelse om sig själv kan denna både hjälpa henne att stå ut för ögonblicket och ge ledning för färden mot framtiden (Hogget 2001: 42).

Som instrument att få oss att förstå verkligheten är skönlitteraturen inte sällan överlägsen standardberättelsen. Istället för att förenkla kan den belysa tillvarons komplexitet på ett sätt som få humanvetenskapliga framställningar förmår (jfr Mazlish 1998: 116ff). Författaren Hermann Broch motiverar påståendet:

Utgångspunkten för romanen är att litteraturens uppgift består i att behandla mänskliga problem, dels sådana problem som hamnar utanför vetenskapens ramar eftersom det inte finns någon som helst möjlighet att tackla dem med rationella metoder, varför de endast lever ett skenliv i ett utdöende filosofiskt kåserande, dels problem som vetenskapen med sin långsammare, mer exakta utveckling ännu inte fått något grepp om. Beläget mellan vetenskapens ”inte längre” och ”ännu inte”, har det litterära landskapet således blivit mera begränsat men samtidigt befästs ytterligare, till att nu omfatta den irrationella upplevelsens hela sfär i just det gränsområde där det irrationella manifesterar sig som handling, förmöget till uttryck och möjligt att beskriva. Detta resulterar i en konfrontation med den egenartade uppgiften att påvisa hur det drömlika inslaget styr handlingen, hur handlingen i sin tur ständigt håller på att glida över i det drömlika. Med rätta är det en uppgift för författaren, eftersom hans metod – till skillnad från veten-

skapsmannens – inte tar sig uttryck i de ord som faktiskt nedtecknas, utan i upprättandet av en spänning mellan ord och rader, den spänning som utgör metodens sanna uttryck. (Broch 1931)

Skillnaden mellan verklighetsplanen kan leda till att det krävs planspecifika analysinstrument. Analys av *utsagor* med hjälp av rationalitetsmodeller är ofta relevant i västvärlden med dess starka rationalitetsnorm. Människor förutsätts ha ordning och reda på tingen, sätta upp mål för sin verksamhet och räkna ut hur de bäst ska uppnå målen, och de presenterar gärna själva sin verksamhet på det sättet. Motsvarande rationalitetsanalys på informations- och, speciellt, realitetsplanet kan leda helt fel.

Även vid förändring använder vi de analyskategorier som vi redan har och tar den förståelse vi har för given. Men kategorier kan bli obsoleta, och vi uppfattar inte omedelbart att de inte fungerar. En kreativ potential tillåter oss dock att modifiera dem så att vi bättre kan relatera oss till det nya. Detta kan ske omedvetet (Alexander 1987:300f). Det finns både möjligheter och begränsningar i vår förmåga att inhämta kunskap. Vi kan vara intelligenta, medvetna och kalkylerande varelser i våra egna sociala system där vi förstår beteenderegler och effekterna av våra handlingar. ”Men när det gäller större frågor om vad som är funktionellt eller dysfunktionellt i den sociala och kulturella utvecklingsprocessen är vår kunskap ofta alltför begränsad för att vi ska kunna kalkylera, fast det inte hindrar våra ledare, våra filosofer och våra ideologer från att försöka” (Chirot 1994:7). Kanske vi inte kalkylerar ens i de små sociala system som vi har stor kunskap om utan snabbt kopplar om till rutiner som hjälper oss att lösa repetitiva problem.

Våra definitioner av olika begrepp måste beakta verklighetsplanen. Hur ska man t.ex. bestämma *rationalitet* (och icke-rationalitet)? Ska vi förutsätta att aktören med sina åtgärder får avsedda effekter på realitetsplanet för att betecknas som rationell? Kan räcka med att hon bara *syftar* till eller försöker åstadkomma rationalitet? Att det inte är tillräckligt att hon påstår sig vara rationell är väl uppenbart. Ett svar på frågan finns i beslutsteorin. Olika beslutsregler defini-

eras på olika verklighetsplan: den fullständiga rationaliteten för realitetsplanet och den begränsade (subjektiva) rationaliteten för informationsplanet. På det sättet kan vi gå igenom det ena humanvetenskapliga begreppet efter det andra och diskutera var det ska placeras i verkligheten. Detta säger något om verklighetsplanens betydelse för den humanvetenskapliga analysen.

4. Värdegrunder för humanvetenskap

Vilken är forskarens etiska ställning i samhällsprocessen? De egenskaper och problem, som tillskrivs aktörer i allmänhet, gäller även forskaren (Somers 1996). Då sociobiologin drar på sig mycket kritik i etiskt avseende hämtas exempel främst från diskussionen om denna. Ledande sociobiologer ser etik som central för mänskligt liv. E O Wilson menar att allting är etik. Människans sociala existens bygger på en ”genetisk benägenhet att sluta långtidskontrakt som genom kulturen utvecklas till moraliska föreskrifter och lagar. Reglerna om kontraktsslutande kom inte till mänskligheten från ovan, inte heller uppträdde de slumpvis i hjärnans mekanik. De utvecklades över tio- eller hundratusentals år eftersom de tilldelades gener som gav dem överlevnad och tillfälle att bli representerade i kommande generationer” (Wilson 1998:332).

Humanvetenskap är, liksom all annan mänsklig verksamhet, ideologiskt präglad. Ideologin omfattar kognitiva och emotiva moment vilka påverkar forskarens val från metateori till operativa analysinstrument och material. Det saknas en neutral position utom tid och rum. Ideologin kan ge forskningen (parti)politiskt bias. Argumentet att människor är naturligt konkurrensriktade och individualistiska kommer oftast från liberala och konservativa tänkare, medan socialistiska och anarkistiska tänkare hävdar att vi huvudsakligen verkar i ömsesidighet (Dickens 2000:82). Exemplet är legio. Inom välfärdsforskning skyller vänstern på systemet och ser individen som god. Högern upptäcker gärna pliktförgätna individer (Hogget 2001:37).

För att något *är* på ett visst sätt är det inte nödvändigt att det *bör vara* så. Det finns inte något

nödvärdigt samband mellan empiriska data och värdesatser. Pinker utvecklar resonemanget till en granskning av kritiken av tesen om "det oskrivna bladet". Kritikerna fruktar tesen av följande anledningar:

- Om människor är olika av naturen skulle det rättfärdiga förtryck och diskriminering.
 - Om människor är omoraliska av naturen är det meningslöst att hoppas på att det går att förbättra människans tillstånd.
 - Om människor är biologiska produkter skulle den fria viljan vara en myt och vi kan inte längre hålla människor ansvariga för deras handlingar.
 - Om människor är biologiska produkter skulle livet inte ha någon högre mening eller ändamål.
- (Pinker 2002:139)

Det är svårt att finna *förnuftigt* stöd för att någon av dessa fyra faktorer vid evolutionsbiologisk forskning utgör något reellt etiskt problem. Genom att hävda det går man i olika fällor av vilka några ska nämnas. Den som menar att det som finns i naturen är moraliskt acceptabelt går i den naturalistiska fällan. Den som tror att något måste finnas i naturen för att vara moraliskt går i den moralistiska fällan (Pinker 2002:Ch.8-11).

Då den empiriska forskningen styrs av forskarens verklighetsföreställningar och värderingar har den en ideologisk sida. Den kan man *aldrig* komma ifrån. Det hjälper inte att man skärper sig och bestämmer att värderingar inte får komma in i analysen. De hamnar där ändå, t.ex. vid olika val. All mänsklig verksamhet är i den meningen ideologiskt betingad. Hur ska vi hantera detta? Våra tre epistemologiska grundpositioner står för följande uppfattningar:

1. *Objektivisterna* ser inte problemet eftersom de normalt uppfattar värden och värderingar som något som står utanför den (empiriska) forskningen.

2. *Intersubjektivisterna* måste stipulera vilka värden de arbetar utifrån. Detta får inte ske godtyckligt eller enbart på forskarens individuella grund. Istället bör hon söka sig till värderingssystem som ger bredare anknytning (jfr Flyvbjerg 2001:130f).

3. *Nihilisterna* anser att det ena värdet kan vara lika bra som det andra och ser inte någon anledning att blanda sig i diskussionen.

Var finns värdegrunden för intersubjektivistisk analys? Idéhistorien har två dominerande konstruktioner för att spåra gemensamma värden för mänskligheten. Den ena är naturrätten; den andra är samhällskontraktet. Naturrätten har metafysisk grund. Samhällskontraktet framställs som ett (fiktivt) kontrakt mellan människor. Ingen av de båda konstruktionerna är empiriskt rimlig. Istället bör man se samhällsvärdena som resultatet av en kamp mellan olika intressen (Tilly 2002:123ff). I dagsläget finns det emellertid en stabil värdegrund som är en historisk produkt med nästan naturrättslig status. Samtidigt kan den beskrivas som ett mycket brett kontrakt i meningen att en stor del av mänskligheten har ställt sig bakom. Vad som avses är FN:s *Universal Declaration of Human Rights*. Artikel 1 i deklARATIONEN anger huvudlinjen:

Alla människor äro födda fria och lika i värde och rättigheter. De äro utrustade med förnuft och samvete och böra handla gentemot varandra i en anda av broderskap.

Alla humanvetenskapliga framställningar bör värdemässigt knytas till deklARATIONEN. Det betyder att vi ska konfrontera vår empiri med deklARATIONEN och ha den som underlag för vår normativa och konstruktiva teori. De mänskliga rättigheterna ska ge den värdegrund som verkligheten ska mätas mot. För att detta ska vara möjligt måste deklARATIONEN göras mer instrumentell. En väg att åstadkomma detta är att specificera den genom att koppla in de demokratiska substansvärdena, nämligen *jämlikhet, frihet, rättvisa* och *solidaritet*. I nästa steg kan vi tillfoga de demokratiska processvärdena *öppenhet, ömsesidighet, diskussion* och *ansvar* (jfr Lundquist 2001).

5. Metodologi för humanvetenskap

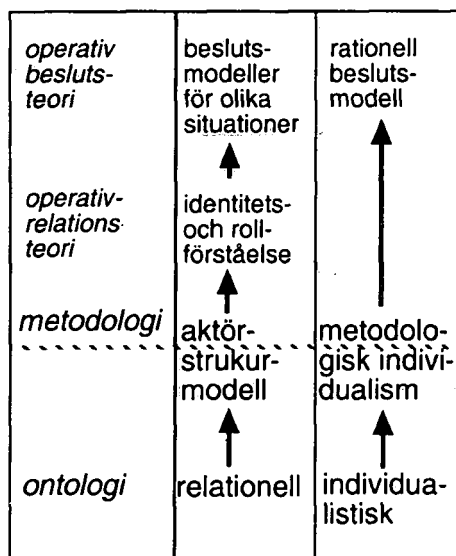
Metateorin ska styra metodologin som svarar för den konkreta vetenskapliga analysen. Metodologi handlar om de instrument – *problem, te-*

ori och *metod* – med vilkas hjälp vi väljer och analyserar *material* för att komma fram till *resultat* (jfr Lundquist 1993:115ff).

5.1 Samband mellan ontologi och metodologi

Ontologi och metodologi måste ha ett logiskt samband. I praktiken är detta inte alltid fallet. Många humanvetare blandar friskt metodologier över ontologiska gränser utan att alltid ens vara medvetna om att det finns någon ontologi. En sådan eklekticism är problematisk. Det är som om en fysiker ibland skulle använda modeller som förutsätter att jorden är rund, ibland att den är platt. Får han inte ett bra svar med den ena modellen, väljer han den andra och kan på det sättet vingla fram mellan olika verkligheter. Det går inte att skapa en syntes, t.ex. att jorden är en kub, mellan så oförenliga ontologier.

Sambanden mellan ontologi och metodologi är inte alltid entydiga inom humanvetenskap även om man anstränger sig att följa logiska principer (Lloyd 1993: 45f, 84f). Avsaknaden av en fast punkt kan bidra till detta. Figur 5 ger samband mellan ontologi och metodologi för ett

Figur 5. Exempel på relationer mellan ontologier och metodologier.

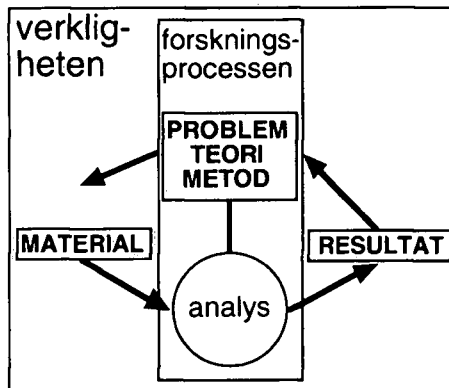
relationellt och ett individualistiskt fall. Relationella ontologier leder till en relationell metodologi, t.ex. en aktör-strukturmodell. Individualistiska ontologier leder till en individualistisk metodologi, t.ex. metodologisk individualism. Aktör-strukturmodellen leder sedan till en operativ relationsmodell (aktörers identitets- och rollförståelse) varefter följer beslutsmodeller för olika situationer. Den metodologiska individualismen går direkt till operativ beslutsteori – oftast utformad som (begränsad) rationalitet.

5.2 Forskningsprocessen

Forskningsprocessen befinner sig i verklighetens tid och rum (jfr Reed 1996:33f). Det finns inte några universella, givna, neutrala metodologier. Om man tror det förs dolda värderingar in i processen (jfr Bernstein 1983:44f). För intersubjektivismen saknar analysinstrumenten värde i sig. En operativ teori som inte är instrumentell förkastas. Följden blir ett evigt metodologiskt prövande för att finna mening, och det finns inga slutgiltiga svar. Allt är provisoriskt.

Relationen mellan forskaren, forskningsprocessen och resten av verkligheten är komplicerad. Forskaren har inte direkt tillgång till verkligheten utan väljer ett material (data) med hjälp av sin metodologi. Materialet konfronteras med metodologin (problem, teori, metod) i analysen och produkten blir forskningsresultatet (figur 6). Resultaten är alltså beroende av problem, teori, metod och material (vilka i sin tur är beroende av forskarens miljö och personlighet). Ändrar vi något moment kan resultatet förändras. Att tala om objektivitet är inte meningsfullt. Vad som krävs är intersubjektivitet inom ramen för analysen (jfr Lundquist 1993:115ff, Roberts 1996:x).

Forskaren går fram och tillbaka mellan det abstrakta och det konkreta. Processen genomförs gång på gång och gör det möjligt att bedöma om metodologin ger det relevanta materialet, om analysen omfattar de relevanta kategorierna och behandlar materialet på ett adekvat sätt och om resultaten ger mening. Vi kan se oöverensstämmelser mellan analysmodellen och det vi upplever och får indikationer på vad som är relevant och vad som ger mening. Vi ser kanske också vad som är beständigt och vad som är tillfälligt.

Figur 6. Modellen av forskningsprocessen.

Konkret och abstrakt hör samman – är olika nivåer av samma sak.

Olika operativa teorier utser olika förhållanden som relevanta för analysen. Valet av teori beror delvis på forskarens intresse. Forskaren tillför verkligheten sitt teorival som grundas i ”definition, synvinkel, strategi, tillnärmelse-sätt”. Man kan i detta fall inte tala om empiriskt rätt eller fel utan istället om olika stor relevans eller användbarhet. Därmed är varken generell, falsifierbar teori eller teoretisk kumulativitet möjlig (Knapp 1984:36).

5.3 Typ av operativ teori

Det finns *realistisk* och *reduktionistisk* operativ, empirisk teori. Den reduktionistiska teorin omfattar forskningsinriktningar som ”rational choice” och ”public choice”. Skillnaden mellan teorierna ligger framför allt i tre förhållanden:

1. Den realistiska teorin försöker efterlikna verkligheten i sina modeller – *abstraherar*, medan den reduktionistiska teorin *medvetet* bortser från realism – *reducerar*. I fysiska modellbyggen, t.ex. en båtmodell, bygger realister en förminskad kopia av båten. Allt finns med, men detaljerna syns inte så väl. Reduktionister återger någon del av originalet, exempelvis rodet, och hävdar att detta är tillräckligt för att ge prediktioner om fartyget.

2. Den realistiska teorin fordrar samstämmighet mellan ontologi och operativ teori. Den reduktionistiska teorin arbetar enbart på operativ nivå utifrån några enkla, analytiskt lätt hanterbara, stipulationer (t.ex. egoism och fullständig rationalitet). En forskare, som arbetar med reduktionistisk teori, kan mycket väl ha en realistisk ontologi, men denna beaktas inte i den operativa analysen.

3. Den realistiska teorins resultat (substans) kan värderas efter huruvida den *ger mening eller inte* (sann – falsk i positivistisk version). Den reduktionistiska teorins resultat värderas efter sådant som *förmåga till prediktion* eller, på en lägre ambitionsnivå, *förmåga att åstadkomma testbara hypoteser*.

Det föreligger således kvalitativa skillnader mellan de båda teorierna på inte mindre än tre centrala punkter. Olikheterna kan inte fejas av bordet med påståenden av typen ”all teori förutsätter någon form av förenklingar”. Det är korrekt men trivialt. Uttrycket *förenkling* är dessutom vilseledande. För realistisk teori innebär det en rörelse från konkret till abstrakt. För reduktionistisk teori gäller det en rörelse från helheten till delen. Även om reduktionistisk teori skulle komma fram till korrekta prediktioner gör den bristande realismen i stipulationerna att vi inte vet varför det blivit så (jfr Bütche 2002:483). I vilket fall som helst prövas nästan aldrig prediktionsförmåga i efterhand. Den fråga vi har rätt att ställa är: *varför skulle en teoribildning som är tveklöst orealistisk vara framgångsrik beträffande prediktion?*

Vi har hamnat i den absurda situationen att många inom public choice-skolan – i varje fall tyst – har accepterat egoism och fullständig rationalitet som approximeringar av realiteten. Detta har förstås mött motstånd och bl.a. föreslås att man går tillbaka till Herbert Simons modeller för begränsad rationalitet (Jones 2002, 2003). Jag vill påminna om att Simon redan på 1940-talet reagerade mot just den fullständiga rationaliteten genom att föra fram begränsad rationalitet som mer realistisk. Nu är vi åter där. Tala sedan om kumulativ samhällsforskning!

De enkla modellernas transhistoriska uttalanden tenderar att vara antingen felaktiga eller triviala. Det blir inte bättre om man gör de reduk-

tionistiska modellerna mer realistiska. Försöken att förse modellen med en institutionell kontext leder till att den förlorar sin tydlighet och logisk-deduktiva elegans (Mouzelis 1993:683). Förmedling av forskningen kompliceras av att modellbyggarna gömmer sig bakom tekniskt svåråtkomliga resonemang ibland uttryckta i matematiskt formelspråk. Ernst Gellner skriver att "liksom fysiken är ekonomin mer eller mindre stängd för lekmannen genom att den är teknisk och kontraintuitiv; till skillnad från fysiken, emellertid, återbetalar den inte denna förlust genom att presentera pålitliga och accepterade resultat eller att ens framstå som tydligt överlägsen lekmannen i sina bedömningar" (hämtat från Lloyd 1993:210f).⁸

Reduktionistisk teoribildning kan ändå vara till god heuristisk hjälp för att resonera om komplicerade frågor på ett enkelt sätt för att senare gå vidare med realistisk analys. Forskare är förhoppningsvis alltid medvetna om ett problems komplexitet, men i teoriformuleringsprocessen reducerar respektive abstraherar de tills problemen kan hanteras begreppsmässigt. Resultatet används sedan till att försöka förstå komplexiteten. Så gör också människor i allmänhet för att kunna hantera vardagssituationer (Adam 1990:4f).

5.4 Teoriprovning

Hur utvärderas operativ, realistisk, empirisk metodologi? Man kan värdera frågeställningar, operativa teorier och metoder för empirisk samhällsanalys utifrån flera olika nivåer, t.ex. ontologisk, epistemologisk och metodologisk. För just realistisk operativ teori gäller följande:

1. På *ontologisk* nivå (vad är verkligheten?) klagörs om den operativa teorin passar in i ontologins bild av verkligheten (t.ex. historiens, människans och samhällets natur).
2. På *epistemologisk* nivå (vad kan vi ha kunskap om och på vilket sätt?) klagörs om den operativa teorin förmår ge den typ av kunskap som är möjlig.
3. På *metodologisk* nivå (de operativa kategorierna) klagörs man om den operativa teorin fyller kraven på *processer* (t.ex. kontroller-

barhet med logik och ordning) och *substans* (t.ex. om resultaten är sanna eller ger gemensam mening).

Reduktionistiska modeller värderas enbart på *operativ* nivå. Upphovsmännen (men inte alltid epigonerna) är förstås medvetna om att modellen, dvs. den ekonomiska människan med fullständig rationalitet och egoism, inte är realistisk. Därför borde reduktionistiska teorier "testas primärt efter hur korrekta prediktioner de kan ge snarare än efter hur realistiska deras antaganden är" (Downs 1957:21). Prediktion är dock en mycket avlägsen möjlighet för humanvetenskapen. För meso- och makroproblem är den knappast möjlig. Även för mikronivå är den problematisk. Människor är nyckfulla, inkonsekventa, påverkas av omgivningen och ändrar sig. Prediktion är inte humanvetenskapens starka sida (jfr Mazlish 1998:18ff).

Objektivismen har instrument för att pröva om en operativ teori är bra eller dålig. Det finns kriterier för såväl process som substans (resultatet av processen). Vid processprovning undersöks om forskaren noga följt de metodologiska reglerna. Var och en som företar en viss analys ska därmed komma fram till samma resultat. Vid substansprovning konfronteras forskningsresultaten med teorin som verifieras eller falsifieras.

Intersubjektivismen kräver att processen ska redovisas så att läsaren kan följa med och ta ställning – kontrollerbarhet. Syftet med substansprovningen är att komma fram till vad som ger mening – "sanningen" – genom *gemensam* subjektivitet. Många forskare ska ha samma bedömning av resultatet.

Nihilismen saknar intresse för teoriprovning.

För intersubjektivismen är mikronivåns substans till en viss grad tillgänglig genom *introspektion*. Genom oss själva kan vi *förstå* andra människor dock utan att komma in i deras mentala operationer (jfr Sober-Wilson 1998:252ff). Metoden har begränsningar. Även om en person talar om för oss vad hon tror och gör förblir hennes tankar och aktiviteter hennes egna (Fuchs 2001:122). Individuell introspektion erbjuder osäker kunskap men kan som intersubjektiv el-

ler kompletterad med annan kunskap vara värdefull.

Svårigheterna att *förstå* ökar med antalet länkar i kausalkedjorna. Objektivismens substantiella teoriprövningsdimension sann-falsk ser intersubjektivismen som svår att upprätthålla på mesonivå och makronivå. Sanningen är inte något "fast, permanent och absolut utan kan förstås som en pågående process, socialt konstruerad såväl som konstruerande, och öppen för ifrågasättande" (Adam 1990:7). Det finns inget givet förflutet som vi kan använda till att verifiera eller falsifiera våra teorier (Bevir 1994:328ff). Ambitionen för makroteorin blir att *begripa* tillvaron. Resultatet ska vara intersubjektivt tillgängligt i betydelsen att det ska kunna ge *gemensam, subjektiv mening*. Det är analogt med att vi kan hantera en maskin och ha begrepp om hur den verkar utan att kunna förklara dess funktionssätt kausalt. Våra upplevelser av verkligheten disciplineras med rationellt försvarliga kriterier som möjliggör jämförelser mellan olika metodologier (jfr objektivitetsbegreppet hos Bevir 1994:332f):

Rekonstruktionen av det förflutna visar sig sålunda vara en subjektiv process. När en gång de grundläggande och mest elementära fakta om den historiska situationen har etablerats – det datum som en händelse ägde rum, namnen på deltagarna – kommer framkallandet och återskapandet av förhållandena kring denna händelse att bero på den kritiska intelligensen, den historiska skickligheten och krafterna till fantasirik rekonstruktion hos den enskilde historikern. Den tolkning som mest sannolikt får instämmanden är den som är mest plausibel i sin användning av tillgängliga bevis och sin förmåga att inkorporera de olika bitarna av detta bevis i ett sammanhängande och övertygande helt. (Elliot 2003: 23)

Olika resultat kan ge olika mening för olika forskare. Makronivån är särskilt svårhanterlig. Strävan är att nå fram till bredast möjliga intersubjektiva enighet kring tolkningen av den kontrollerade forskningsprocessens resultat. Det finns annan kunskap än vetenskapens som kan ge mening. Humanvetaren kan söka sig till skönlitteraturen, journalistiken eller konsten för att finna meningsfulla analyser av verkligheten. Finns

det någon humanvetare (Weber inräknad) som har givit en mer inträngande bild av byråkratin än Kafka? Men tillgänglig genom kontrollerbarhet är hans böckers tillkomstprocess förvisso inte. Samma sak gäller för s.k. tyst kunskap.

Kontrollerbarheten kräver bl.a. en explicit redovisning av ontologi, epistemologi och metodologi. Utan att veta vilka kategorier som styr valet och analysen av materialet kan läsaren inte bedöma forskningsresultaten. Flyvbjerg (2001: 129) vill reducera vikten av att redovisa metodologin och hävdar att: "forskare som arbetar i en fronesisliknande inriktning har en sund instinkt för att gå på med sin forskning och inte involveras i metodologi." Jag håller inte alls med honom.⁹ Utan möjlighet till kontroll av forskningsprocessen är samhällsforskarens bidrag inte ens additiva.

Det finns problem med empiricismens överdrivna fokusering på metod (teknik). Tendensen är t.o.m. att metoden/tekniken utpekats som vetenskapens kärna medan metateori och operativ teori negligeras. Metodfokusering förklaras sannolikt av att metod uppfattas som tekniskt neutral, men någon neutral metod finns inte. Om vi inte redovisar metodologin kan vi precis lika gärna skriva romaner. Romanen är förstås ingen dålig genre för att förmedla insikter om människors sätt att fungera. Men vetenskap är den förvisso inte.

5.5 Vetenskaplig metodologi och multikunskap

Det finns många typer av kunskap utöver den vetenskapliga. Denna utgör inte ens riktlinje för all annan kunskap utan är bara en särskild typ av kunskap som har sina fördelar och nackdelar. Realistisk humanvetenskaplig kunskap omfattar *empirisk teori* (hur är det och hur kan det förstås?), *normativ teori* (hur bör det vara och hur kan det rättfärdigas?) och *konstruktiv teori* (hur kan det vara och hur kan det åstadkommas?). Alla tre är centrala kunskapsformer men ingen av dem, inte heller den konstruktiva teorin, kan direkt omsättas i politisk handling. För detta fordras kompletterande kunskap. Sådant som *lokalkunskap*, *politisk kunskap*, *expertkunskap*, *yrkeskunskap* och *konstnärlig kunskap* måste

också beaktas när man utformar konkreta åtgärder.

Den bredare, vetenskapliga diskussionen om kunskaps typer gäller så gott som uteslutande för- och nackdelar med respektive disciplin-, tvär- eller flervetenskap. Behovet av och möjligheterna till att koppla vetenskaplig kunskap till andra typer av kunskap lämnas därhän. Men vad vi mest behöver är en teknik för att utforma *multikunskap* sammansatt av alla erforderliga kunskapsformer. Hur vi når fram till en användbar multikunskap måste vara kärnfrågan för vår totala kunskapssträvan. Alla kunskapsformer kan vara viktiga och värdefulla. Vetenskaplig kunskap har egenskaper, främst knutna till intersubjektiviteten, som ger den en betydelsefull plats i den breda kunskapsprocessen.

Det är inte självklart att olika kunskaps typer går att förena. En undersökning av behandlingsmetoder för samma ändamål, utformade inom universitetsforskning, vårdforskning och professionell terapi, visar att de tre kunskapsformerna kom i konflikt i den praktiska tillämpningen. Detta trots att användarna på olika områden inte stod så långt från varandra utbildningsmässigt. Ännu mer problematiskt kan det vara när man ställer kunskap hos forskare, politiker och ämbetsmän mot varandra (Burns-Flam 1987:349ff).

I en konfliktsituation är det inte alldeles självklart vilken typ av kunskap som bör ha företräde. Olika kunskaps typer företräder olika intressen och behov i olika samhällssektorer. Kunskap är en maktkälla bland andra. Med hjälp av vetenskaplig kunskap kan politikerna i västdemokratierna legitimera sina beslut inför medborgarna. I en annan samhällstyp kan religionen spela samma roll (jfr Burns-Flam 1987:352ff). Denna omständighet ställer stora krav på forskarna att inte manipulera sina forskningsresultat. Omedveten manipulering kan man i viss mån komma tillrätta med genom att intersubjektivitetskraven är ordentligt tillgodosedda och den vetenskapliga diskussionen levande.

6. Olika typer av samhällsmönster

Enligt en vida spridd föreställning bör samhällsvetenskapen inriktas på att klarlägga mer allmänna regelbundenheter och samband i tillvaron. Detta innebär en nomotetisk strävan till skillnad från en ideografisk som gäller kunskap om enskilda fall. Svaret på frågan om vad som är nomotetiskt respektive ideografiskt är inte givet.

6.1 Olika typer av samhällsmönster

Förekomsten av *naturlagar* som är giltiga i alla situationer accepteras av de flesta. Det blir avsevärt mera komplicerat då vi kommer in på förhållandet mellan människor. Själva termen *lagar* styr tänkandet i riktning mot naturlagar varför jag väljer termen *samhällsmönster* som samlingsbeteckning på samhällets regelbundenheter. Tre positioner i frågan om samhällsmönster redovisas och kommenteras:

1. *Samhällslagarna*, beständiga mönster i tid och rum, är av samma karaktär som naturlagarna – kausala och ahistoriska, giltiga för alla tider och situationer. En allmän lag är ett påstående om ett nödvändigt samband mellan två händelser. Forskaren, som finner samhällslag och formulerar dem i en teori, kan förutse vad som kommer att ske i samhället.

Några påstår att om det inte finns några samhällslag, är en samhällsvetenskap omöjlig. Vetenskap är därmed att "upptäcka allmänna lagar som täcker ett brett område av specifika fenomen" (Gordon 1991:34,29). Enligt detta synsätt finns det ingen avgörande skillnad mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap. Därmed kunde man starta sökandet efter samhällslag i området för naturvetenskapen – frågan om människans biologiska natur.

2. *Samhällstendenserna*, probabilistiska mönster, har ibland uppfattats som en svagare variant av samhällslag (Miller 1987:20f). "Historiskt villkorlig teori" är en annan beteckning (Paige 1999:784ff). Människor som verkar inom samma typ av strukturer tenderar att socialiseras på liknande sätt, få liknande information och konfronteras med liknande begränsningar och möjligheter. Ställda inför likartade situationer tenderar människor att verka på liknande sätt. Ett tydligt *kontextberoende*

de gäller. Ibland talar man om "regelstyrt beteende". "Med 'regler' avser vi rutiner, procedurer, konventioner, roller, strategier, organisatoriska former och teknologier kring vilka politisk aktivitet är uppbyggd. Vi avser också de övertygelser, paradigmer, koder, kulturer och den kunskap som omgärdar, stöder, utvecklar och motverkar dessa roller och rutiner" (March-Olsen 1989:22).

Marxismen ansluter till samhällstendenser med utvecklingsmodellen för kapitalismen. Kapitalismen har en inneboende strukturell logik som förmår människorna att handla på visst sätt, vilket förstärker strukturen och ökar tvånget på människornas beteende osv. tills kapitalismen så småningom bryter samman. Andra mönster av liknande slag är Duvergers relatering av valmetod och partisystem (majoritetsval leder till tvåpartisystem och proportionella val till flerpartisystem), Michels "oligarkins järnlag" (organisationer tenderar mot oligarki) samt sociologins generalisering om ökande specialisering i samhället (jfr Gordon 1991:32ff).

3. *Samhällslikheterna och -olikheterna* upptäcker man genom att jämföra sociala fenomen som uppträder i samma eller olika situationer, platser och tidpunkter. Man ser likheter och skillnader mellan konkreta fall. Bakgrunden kan vara det som i förra fallet beskrevs som "regelstyrt beteende", men ambitionen för teorikonstruktionen är lägre.

När vi ska förstå ett fenomen kan vi relatera det till vad det inte är, till vad det liknar och till vad det är olikt (Adam 1990:20). På grundval av de noterade likheterna och skillnaderna bygger vi upp sådant som analogier, metaforer, idealtyper, analyskeman och typologier vilka sedan konfronteras med konkreta fall. Analysmodeller ställer samman de faktorer som vi bör hålla ögonen på för att kunna analysera ett visst samhällsproblem. De riktar vår uppmärksamhet på de studerade elementen och relationerna och deras respektive egenskaper. De hjälper oss till en förståelse som gör att vi har vissa föreställningar då vi konfronteras med ett annat fall.

Hur ska man förhålla sig till dessa tre typer av samhällsmönster och deras teoretiska uttryck? *Samtliga tre befinner sig inom ramen för ett normotetiskt tänkande.* Hur förhåller de sig till de tre

aggregeringsnivåerna? Lagbundenheter förekommer i varje fall inte på meso- och makronivå. Tendenser förekommer inte på makronivå och är inte vanliga på mesonivå. Det verkar som om meso- och makronivå väsentligen har att förlita sig på samhällslikheter och -olikheter. Av särskild vikt är mikronivåns sammanknytning av natur och samhälle, biologi och kultur. Om någonstans bör samhällstendenser ligga inom räckhåll där.

6.2 Likheter och olikheter som samhällsmönster

Samhällslikheter och -olikheter spelar stor roll inom humanvetenskapen. Statsvetaren kan se att händelser av samma typ, t.ex. regeringsskiften, revolutioner, beslutsfattande eller väljarbeteende, har likheter. Erfarenheten från ett fall, uttryckt i analyskeman och idealtyper, hjälper till att hantera andra fall av liknande typ. Metaphorer och analogier riktar uppmärksamheten på samband som kan vara värda att studera. I sin analys av stater och sociala revolutioner pekar Theda Skocpol på svårigheten att använda de generella modeller som hon studerade när hon gick in i projektet. Istället valde hon att se på likheter och olikheter mellan de tre stora revolutionerna i Frankrike, Ryssland och Kina. En komparativ analys med två tillvägagångssätt, likhetsmetoden och skillnadsmetoden, blev hennes metodval (Skocpol 1979:5ff,33ff).¹⁰

Vi använder metaforer för att förstå oss själva och världen (Evans-Wamsley 1999:117). Analogier och metaforer ger en betydande heuristisk potential som gör att vi inte måste kasta oss ut i det okända varje gång vi granskar verkligheten. Värderingen av metaforer i samhällsforskning varierar starkt. Abrams menar att förändringsmetaforer, som evolution och utveckling, snarare leder bort från än fram till en genuin historisk sociologi (Abrams 1982:6). Andra ser ett stort värde i den språkliga rikedom och de möjligheter till associationer som metaforer förmedlar (jfr Petersson 1987:11). Metaforen ska vara relativt enkel, annars kan budskapet förloras. Den måste vara lätt identifierbar och känd av de personer till vilka den riktas. Viss återhållsamhet rekommenderas då en alltför kraftfull metafor

kan fånga intresset på bekostnad av det studerade fenomenet (Evans-Wamsley 1999:117f).

Analogier med naturen får inte betyda att man övertar naturvetenskapens lagmässighetssyn. Det har annars nästan varit regel att nytänkande inom naturvetenskap följts av analogiförsök inom humanvetenskaper. Man kan bara se på de mekanistiska, organiska osv. tänkesätt som utvecklats under århundradena. Idag gäller det kaosteori och biologisk evolutionsteori. Syftet med användningen av sådana metaforer har vanligtvis varit heuristiskt.

Det är inte vetenskapligt försvarligt att gå helt induktivt tillväga. Det krävs ramar för att sortera data. För den uppgiften konstrueras analys-scheman, analysramar, analysmodeller och idealtyper. Dessa samlar upp de faktorer som vi tror spelar en roll för förståelsen av ett visst fenomen. Detta är så långt humanvetaren har grundad anledning att sträcka sin nomotetiska ambition för meso- och makronivå. Historien kan dock inte ta sig vilka uttryck som helst. Strukturer och naturen ger både möjligheter till och restriktioner på vad människan kan åstadkomma.

Att beskriva hantering av likheter och olikheter som moment i ett *nomotetiskt* teoribygande är inte självklart. Men det är uppenbart att det inte kan gälla en rent ideografisk strävan. Humanvetaren klarlägger likheter och olikheter utifrån någon föreställning om att det kan finnas återkommande mönster. Därmed kan vi lära oss något av historien och inte ständigt ställas inför totalt oprövade situationer. Ambitionen är dock betydligt lägre än hos objektivisterna som förfäktar att det finns samhällslagar och samhällstendenser.

6.3 Samhällsmönster och förklaring

De tre olika typerna av samhällsmönster uppmuntrar olika teoretiska ambitioner. Samhällslagar och samhällstendenser syftar till att *förklara* och *förutsäga*. För samhällsligheter är ambitionen att *finna mening* och *förstå*. Av *förstå* kan man föreställa sig åtminstone två varianter. Den första är den hermeneutiska synens empati-präglade "införståelse" som primärt är aktuell för mikronivå. Den andra är förståelse i betydelsen att *begripa* något, att förstå sammanhang

och processer, vilket huvudsakligen gäller för makronivå. Forskning i komparativ historisk analys inom samhällsvetenskapen arbetar med tekniker som ska kunna ge underlag för att *begripa* (jfr Goldstone 2003).

Vi fokuserar på metodologi och kausalitet. Ju större sociala aggregat som studeras (som makronivåns kulturer, världskrig, imperialism), desto svårare är det att klarlägga samband kausalt. Kausalkedjorna innehåller många länkar, kommer från många håll och påverkar på olika sätt och med olika styrka. Ytterligare finns det ömsesidigheter och feedbackslingsor som vi inte alltid förmår upptäcka. Det är inte möjligt att spåra och följa upp alla dessa sammanhang. Att som positivismen tala om beroende och oberoende variabler i detta virrvarr av relationer är direkt vilseledande. Man kan se användning av *begripa* som en kapitulation för de oerhörda krav som långa kausalkedjor med stor komplikation ställer på metodologin. Någon strikt rekonstruktion av alla kausalsamband är inte genomförbar (jfr Lloyd 1993:50f). Det finns en tydlig skillnad mellan realitetsplan och informationsplan beträffande kausalitet. Här följer informationsplanen:

Den mänskliga hjärnan är konstruerad för att söka enkla orsaker. Den undviker icke-orsakade händelser och föredrar istället att sluta sig till att när A och B uppträder tillsammans är det antingen A som orsakar B eller B som orsakar A. Tendensen är starkast hos schizofrena som ser kausala samband mellan de mest uppenbara slumpmässigheter. Men ofta är A och B enkla parallella symptom på någonting annat. Eller t.o.m. värre, A kan vara både orsaken till och effekten av B. (Ridley 2004:124)

En svårighet med likheter och olikheter är att det inte finns två samhällsliga händelser som är identiska utan bara i olika grad lika varandra (jfr Griffin 1992:414). Sztompka uttrycker det som att "strängt taget finns det inte två tidsmässigt särskilda tillstånd hos någon social enhet (en social handling, en grupp, en gemenskap, ett samhälle, en institution) som kan vara identiska" (Sztompka 1993:43f). Problemet kan illustreras med ett exempel. Exakt lika händelser kan inte

ens åstadkommas med något så enkelt som en idrottsmans spjutkast. Vartenda kast är unikt. Det gäller även om kastaren tränat i många år för att få till det optimala kastet som ansluter till hans egna förutsättningar och till bestämda konventioner om vad som är bra och dåligt i genren. Samtidigt har kasten likheter vilket motiverar att vi ser dem som av samma art och försöker beskriva dem med hänvisning till hur nära de ligger idealkastet. Denna metod, idealtypsmetoden, är viktig i samhällsvetenskaplig forskning. Det finns generellt skäl att utveckla formaliserade komparativa metoder. ”Den komparativa metoden är så gott som oundgänglig för strukturell historisk forskning även om varje struktur är unik i några avseenden” (Lloyd 1993:72).

Föreställningen att varje händelse är unik skrämmer nomotetiskt syftande humanvetenskap av typen positivism. Men att forskaren inser att varje händelse är unik behöver inte innebära att han bara ser mängder av obegripliga händelser som aldrig kan relateras till varandra. Olika händelser kan ha både likheter och olikheter, och dessa använder vi som utgångspunkt för att få ordning i vårt studium av samhället, dvs. för att *förstå* och *begripa* vad som sker. Våra analysinstrument är i första hand inriktade på att finna mening genom att peka på samhällsligheter. Med hjälp av analys-scheman, analogier, metaforer och idealtyper försöker vi ordna och tolka vår upplevelse av tillvaron. I användningen av analogier och metaforer finns ingen automatik. Forskaren får inte driva analogier alltför långt eller tänja metaforenas räckvidd till den grad att resultatet framstår som orimligt eller rentav löjligt.

6.4 Mekanismer och processer

Det görs ständigt försök att omformulera problemet om regelbundenheter. För tillfället uppmärksammas *mekanismer*. Eftersom dessa kan hjälpa till att klargöra skillnaden mellan mikronivån och övriga aggregationsnivåer ska jag gå in i resonemanget. Den första frågan är: vad är en mekanism?

Termen har använts tidigare vid analyser av förändring. Norbert Elias presenterar strukturen för sina civilisationsanalyser med att ”[d]en so-

ciogenetiska och psykogenetiska undersökningen går ut på att avslöja den ordning som ligger under historiska förändringar, deras mekanik och deras konkreta mekanismer” (Elias 1939: xv). Han nämner några ”historiska utvecklingsmekanismer” som han funnit under arbetets gång. Det gäller “[t]ermer som socio- och psykogenesis, affektivt liv och instinktprägling, externt och internt tvång, förlägenhetsröskel, social makt, monopolmekanism” (Elias 1939: xviii). Plotkin (2002: 122) beskriver mekanismer som strukturer av ömsesidigt anpassade delar som man kan se och röra vid.

Elster förnekar såväl att det finns lagar i samhällsvetenskapen som att den enbart kan beskriva och berätta. Vi står ”ljusår ifrån det stadium på vilket det är möjligt att formulera allmänna lagliga regelbundenheter om mänskligt beteende”. Istället, menar han, ”bör vi koncentrera oss på att klarlägga små och medelstora mekanismer för mänsklig handling och interaktion”. Mekanismer kan analysera relativt korta tidsrymder med ett relativt begränsat antal länkar i kausalkedjor (Elster 1998:45ff, 1989:viii). Elster föreställer sig tydligen att mekanismtänkandet skulle vara tillämpligt på mikronivå och, möjligen, (lägre) mesonivå.

Mekanismtanken har hämtats från naturvetenskaperna och finns t.ex. inom biologin. Idén är där att alla *processer* drivs av kausala *mekanismer*. Mekaniserna får processerna att verka. Inom psykologi uppfattas t.ex. medvetandet som en samling processer som drivs av mekanismer. Medvetandet är resultatet av kemi precis som allt annat som hör till människans biologi. På något sätt, som man ännu inte riktigt förstår, är medvetenheten och hjärnan samma sak. Att verkligen klarlägga detta är en formidabel uppgift som just påbörjats (Plotkin 2002:161ff). Vad som avses är biologiska och psykologiska mekanismer knutna till mikronivån.

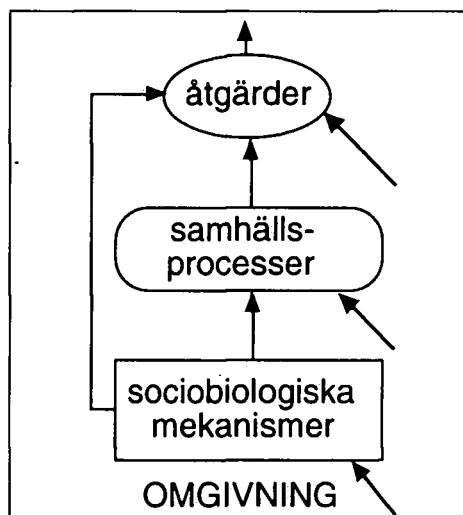
Att det finns ett samband mellan biologi och samhälle är självklart liksom att relationen är artspecifik. Det är inte någon tillfällighet att abborren, myggan eller elefanten inte har samma kultur(er) som människan. Speciellt mänskliga egenskaper, som att människan har språket och avancerade kunskapsstrukturer, styr oss i bestämda riktningar (Plotkin 2002: 171f). Olika

uttryck används för att beteckna människans biologiska bindningar. Boehm använder *medfödd benägenhet* (innate propensity). Han redovisar ett antal alternativ som används mer eller mindre synonymt. På engelska är det sådant som "pre-dilection, disposition, predisposition, learning disposition, behavior tendency, behavior trait, behavioral predisposition, genetic disposition, innate disposition and innate tendency" (Boehm 1999: 230). Människan är inget oskrivet blad utan reagerar från livets början på ett artspecifikt sätt. Inom den ramen är variationsmöjligheterna visserligen många, men det finns gränser.

I figur 7 presenteras ett nivåresonemang som är parallellt med Sobers och Wilsons (1998: 297ff) indelning i evolution, motiv och beteende. Det startar med mekanismerna som finns i människans biologi. Därefter kommer samhällsprocesserna (sådant som beslutsprocesser, maktutövning, kontrollverksamhet och kommunikation) som är produkter av aktörernas aktivitet och interaktion. Sist kommer åtgärderna, dvs. beslut, handlingar och utsagor (jfr Plotkin 2002: 121ff). Sociobiologiska mekanismer kan också påverka åtgärder direkt (reflexer) vilket mest gäller mikronivå (Boehm 1999:201).

Det finns ingen deterministisk relation mellan nivåerna. Avståndet mellan (socio)biologiska mekanismer (alltid mikronivå) och samhällsprocesserna (samtliga nivåer) ökar med aggregeringsnivån. Svårigheterna kan kanske vara överkomliga på mikronivå men är sannolikt oöverkomliga redan på mesonivå och är definitivt för stora på makronivå. För individer avgör biologiska mekanismer att de överhuvudtaget kan fungera: tänka, se, höra, stå, gå, tala, äta osv. Sambandet mellan genotyp och fenotyp är komplicerad eftersom det mellan dem ligger ett uppbåd av psykologiska mekanismer. Individer har en smidighet som gör att de inte alltid agerar efter sin genotyp. Den fenotypiska variationen inom och mellan grupper kan påverkas av flera faktorer (Wilson 1997:352f).

Ofta är det mönster i samhällsprocesser, inte sociala mekanismer, som diskuteras i mekanismtermer. Det är t.ex. inte lämpligt att använda uttrycket demokratins mekanismer på meso- och makroföreteelser. Istället bör man välja demokratins processer. Inneslutenheten ger grän-

Figur 7. Relationen mellan sociobiologiska mekanismer, samhällsprocesser och åtgärder.

ser för stabiliteten hos processer även om det kan finnas stabila mikroprocesser av tendensstyp. Ambitionen för processmönster på meso- och makronivå bör inte sträcka sig längre än till samhällsligheter. Vi förmår utforma analyscheman med alla relevanta element och samband där vi ibland menar oss kunna påvisa (inneslutna) kausala samband. Dessa är alltid kontingenta och vi förmår sällan lyfta dem ur den aktuella situationen.

Så mycket mer än en ny modeterm tillför den hittills förda mekanismdiskussionen inte humanvetenskapen. Mekanism är ett ord som ligger bra i munnen och som förmedlar ett intryck av att vi har ett funktionellt verktyg att tillgå. Vad vi har fått är dock bara en ny metafor som kan insinuera samhällstendenser även på meso- och makronivå. Man har hållt nytt vin i de gamla, positivistiska läglarna. Föreställningen om samhällslagar erbjuds därmed ännu en chans som den inte förtjänar. En angelägen uppgift är däremot att klargöra sociobiologiska mekanismer och deras samband med samhällsprocesser på mikronivå.

Det är säkert bäst att för närvarande acceptera de olikheter i analysmöjligheter som egenskaperna hos aggregeringsnivåerna (figur 8), ak-

dimensioner	MIKRONIVA	MESONIVA	MAKRONIVA
• <i>ontologisk</i> (1) Kausalkedjorna (2) Grundenheter (3) Typ av mönster	Korta Individ i grupp Samhällstendenser	Medellånga Mesokategorier och mesokollektiv Likheter och olikheter	Långa till mycket långa Makrokategorier och makrokollektiv Likheter och olikheter
• <i>epistemologisk</i> (4) Epistemologi	Objektivistisk (biologi) och intersubjektivistisk (samhälle)	Intersubjektivistisk	Intersubjektivistisk
• <i>metodologisk</i> (5) Förklaringstyp (6) Analysinstrument	Kausal och förstå Mekanismer och processer	Kausal och begripa Analys scheman	Korrelation och begripa Analys scheman

Figur 8. Nivåspecifika egenskaper.

törspositionerna och verklighetsplanen förorsakar.

6.5 Kumulativitet eller addition?

Historicismen hävdar att historien följer en förutbestämmd väg mot bestämda mål. Något sådant har aldrig påvisats. Däremot kan det mycket väl vara så att människor genom sina tidigare åtgärder har skapat strukturer som gör att vissa åtgärder blir mer sannolika än andra. Fenomenet brukar diskuteras i termer av *stigberoende* (Pierson 2003).

Med kunskapsackumulering avses, ”åtminstone implicit och i breda termer”, att ”åstadkommandet av ny kunskap *bygger på* tidigare uppnådd kunskap” (Mahoney 2003:131f). Naturvetenskapen har ambitionen att vara *kumulativ*, dvs. att bidra till att vi efter hand får allt säkrare kunskap om världen.¹¹ Vad gäller för humanvetenskapen? Positivister delar, i enlighet med sin objektivistiska grundsyn, naturvetenskapens uppfattning. Intersubjektivismen menar istället att samhällsvetenskapen inte är kumulativ och aldrig har varit det (jfr Flyvbjerg 2001:29ff). Två förklaringar till den bristande kumulativiteten ligger nära till hands:

1. Det finns inga samhällslagar och samhällstendenser på meso- och makronivå som skulle möjliggjort en kumulativ analys.
2. Avsaknaden av en fast punkt omöjliggör själva ackumuleringen.

Det saknas grund för påståendet att vi efter hand får en allt bättre kunskap om samhället. Samhället förändras hela tiden så att våra statiska, operativa analysmodeller kommer på efterkälken, och vi blir tvungna att utforma nya. Samtidigt ökar komplikationsgraden och förändringshastigheten. Finns det någon som idag vet lika mycket om vårt samhälle som Aristoteles och Marx visste om sina respektive samhällen?

Med en viss metodologi tillämpad på en viss situation får vi ändå en allt bättre kunskap ”inom” situationen ifråga. Men den kunskapen kan inte utan vidare överföras till andra situationer. Vad vi uppnår är *additiv* kunskap. Den kan i och för sig byggas upp på ett systematiskt sätt utifrån ett intersubjektivistiskt perspektiv. Genom att utgå från en *konstruerad* fast punkt och fortsätta inom väldefinierade analysmodeller vet vi i alla fall var vår kunskap är placerad (Mahoney 2003:134f). Vi saknar fortfarande klarlagda samhällsmönster och en verklig fast punkt. Det går aldrig att koppla loss empiriska data från deras metodologi och använda dem till att bevisa eller motbevisa forskningsresultat som har åstadkommit med en annan metodologi.

7. Metateori och metodologi

Det är viktigt att understryka betydelsen av en metateoretisk observans inom humanvetenskaperna. Intersubjektivitetskraven nödvändiggör att forskaren inte bara känner till och redovisar

sina operativa analyskategorier utan också deras metateoretiska förutsättningar. I annat fall är forskningsprocessen inte kontrollerbar, och då är det definitoriskt inte frågan om vetenskap.

I den tudelade humanvetenskapen har å ena sidan mikronivån och å andra sidan meso- och makronivån helt olika förutsättningar. Försök att överbrygga klyftan mellan nivåerna tvingar fram analys av metateoretiska problem. Metateorin används för att ge ramarna för den operativa analysen. Forskaren måste konfrontera sina operativa kategorier med metateorin för att kunna avgöra om de är användbara. Syftet är att skapa överensstämmelse mellan metakategorier och operativa kategorier.

Olika metateorier, epistemologier och ontologier representerar olika grundläggande föreställningar om världen och kan inte sammanställas till en helhet. Någon eklekticism på metanivå är således inte genomförbar. Däremot är det fullt möjligt att förena teorier på operativ nivå. Det innebär att olika operativa teorier kan utformas inom en och samma metateori. Om de olika operativa teorier som vi vill använda kan relateras till varandra inom ramen för samma metateori är eklekticism legitim.

Lennart Lundquist

Noter

1. Detta kunde vara startpunkten *inom* forskarsamhället. Generellt bör som forskning betecknas de processer och den substans som forskarsamhället accepterar som vetenskap.
2. Skarpa skiljelinjer i praktiken brukar följas av utjämning: "De som tidigare kallade sig Sociala konstruktivister bekräftar nu sin tro på en verklighet som är autonom i förhållande till mänskliga begrepp medan de som har fått etiketten Naiva realister är snabba att erkänna vikten av sociala faktorer i vetenskapens historiska utveckling" (Koertge 2000:46, jfr Sober 1980:93ff).
3. Påståendet är oförsiktigt mot bakgrund av att sociobiologi i så hög grad bygger på Darwin (jfr Mahoney 2003:133). Dessutom verkar kontrasteringen av beteendet hos respektive humanvetare och naturvetare märkligt mot bakgrund av Wilsons negativa erfarenheter av egna kollegors beteende (jfr Segerstråle 2000).

4. Det finns även forskare, t.ex. Giddens, Foucault och Elias, som anser att mikro-makro-distinktionen saknar analytiska fördelar (jfr Sibeon 1999:328).

5. I debatten finns både företrädare för en radikal mikroteori (Collins 1981) och motståndare till denna (Ritzer 1985).

6. Metodologisk individualism betecknar metodologier som sträcker sig från att sociala fenomen förklaras helt utifrån individer, till metodologier som förlägger stor förklaringskraft till sociala strukturer (Udehn 2002:498 som inte ser alternativet aktörstruktur). I detta arbete reserveras begreppet för metodologier som ser enbart individer som ansvariga, målmedvetna, mänskliga aktörer (jfr Knorr-Cetina 1981:8ff).

7. Det föreligger en motsättning inom aktör-struktur-tänkandet mellan *struktureringsteori* (som den framför allt framställts av Giddens 1979, 1984) och *analytisk dualism* (som den företräds av bl.a. Archer 1982, 1988, 1995, 1996, 2000).

8. De reduktionistiska rationalitetsmodellerna beskrivs ibland som ett "kraftfullt verktyg" för samhällsanalys. Jag förstår inte vad detta betyder och söker efter en klargörande analogi. Är en spade ett kraftfullt verktyg för att reparera armbandsur? Om svaret är *ja* kan jag förstå varför de reduktionistiska rationalitetsmodellerna uppfattas som kraftfulla i samhällsanalysen.

9. Frågan är om Flyvbjerg själv tror på vad han skriver här – särskilt när han hänvisar till Foucault som exempel på föredömlig metodologisk knapphet. Flyvbjerg (och andra i hans situation) gör sig nämligen stort besvär med att rekonstruera Foucaults metodologi genom att söka hjälp i Foucaults lite tillfälliga utsagor vid intervjuer och i småartiklar. Det hade varit mycket bättre för alla parter om Foucault explicit redovisat sin metodologi i sina monografier.

10. Se diskussionen av kritiken av Skocpol hos Paige 1999:89ff.

11. Frågan är vad naturvetenskapen står i praktiken. Kuhn hävdar t.ex. att nya teorier ersätter de gamla snarare än bygger på dem (Kuhn 1962:84f).

Litteratur

- Abrams, P, 1982. *Historical Sociology*. Near Shepton Mallet, Somerset, England: Open Books
- Adam, B, 1990. *Time & Social Theory*. Cambridge: Polity Press
- Alexander, J, 1987. Action and its Environment, s. 289-318 i Alexander, JC, Giesen, B, Münch, R &

- Smelser, NJ (red) 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkely: The University of California Press
- Alexander, JC–Giesen, B 1987. From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro-Macro Debate, s. 1-42 i Alexander, JC, Giesen, B, Münch, R & Smelser, NJ (red) 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkely: The University of California Press
- Archer, MS, 1982. Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action, *The British Journal of Sociology* 33, 455-483
- Archer, MS, 1988. *Culture and Agency. The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Archer, MS, 1995. *Realist Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Archer, MS, 1996. Social Integration and System Integration: Developing the Distinction, *Sociology* 30, 679-699
- Archer, MS, 2000. *Being Human. The Problem of Agency*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ashman, K–Baringer, PS (red) 2001. *After the Science Wars*. London: Routledge
- van den Berg, A, 1998. Is Sociological theory too grand for social mechanisms, s. 204-237 i Hedström, P–Swedberg, R (red) 1998. *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bernstein, RJ, 1983. *Beyond Objectivism and Relativism. Science, Hermeneutics, and Praxis*. Oxford: Basil Blackwell
- Berremán, GD, 1978. Scale and Social relations, *Current Anthropology* 19, 225-245
- Bevir, M, 1994. Objectivity in History, *History and Theory* 33, 328-344
- Boehm, C, 1999. *Hierarchy in the Forest. The Evolution of Egalitarian Behavior*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Broch, H, (1931). *Sömngångare 3. 1918 Huguenaue eller saktigheten*. Stockholm: Bonniers 1984
- Burns, TR–Flam, H 1987. *The Shaping of Social Organization. Social Rule System Theory with Applications*. London: Sage
- Büthe, T, 2002. Taking Temporality Seriously: Modeling. History and the Use of Narratives as Evidence, *American Political Science Review* 96, 481-494
- Caporael, LR, 1995. Sociality: Coordinating Bodies, Minds, and Groups, *PSYCOLOQUY* 6 (1), (<http://psycprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00000448/>)
- Caporael, LR, 2001. Parts and Woles. The Evolutionary Importance of Groups, s. 241-258 i Sedikides, C–Brewer, MB (red) 2001. *Individual Self, Relational Self, Collective Self*. Philadelphia, PA: Psychology Press
- Caporael, LR–Baron, RM 1997. Groups as the Mind's Natural Environment, s. 317-343 i Simpson, JA–Kenrick, DT (red) 1997. *Evolutionary Social Psychology*. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum
- Castoriadis, C, [1975]. *The Imaginary Institution of Society* [L'institution imaginaire de la société]. Cambridge: Polity Press 1987
- Chirot, D, 1994. *How Societies Change*. London: Pine Forge Press
- Collins, R, 1981. On the Microfoundations of Macrosociology. *American Journal of Sociology* 86, 984-1014
- Collins, R, 1987. Interaction Ritual Chains, Power and Property: the Micro-Macro Connection as an Empirically Based Theoretical Problem, s. 193-206 i Alexander, JC, Giesen, B, Münch, R & Smelser, NJ (red) 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkely: The University of California Press
- Collins, R, 1988. The Micro Contribution to Macro Sociology, *Sociological Theory* 6, 242-253
- Collins, R, 1999. *Macrohistory. Essays in the Sociology of the long Run*. Stanford, Cal: Stanford University Press
- Collins, R, 2003. A Network-Location Theory of Culture, *Sociological Theory* 21, 69-73
- Daun, Å, 1999. *Det allmänmänskliga och det kulturbundna*. Stockholm: Prisma
- De Waal, F, 1996. *Good Natured. The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Dickens, P, 2000. *Social Darwinism. Linking Evolutionary Thought to Social Theory*. Buckingham: Open University Press
- Downs, A, 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row
- Dunbar, R, [1996]. *Samvaro, skvaller och språkets uppkomst* [Grooming, Gossip and the Evolution of Language]. Stockholm: Norstedts 1998
- Elias, N, [1939]. *The History of Manners. The Civilizing Process*. Volume 1 [Über den Prozess der Zivilization 1]. New York: Pantheon Books 1978
- Elias, N, [1939a]. *Power and civility, The Civilizing Process*. Volume 2 [Über den Prozess der Zivilization 2]. New York: Pantheon Books 1982
- Elliot, J, 2003. The limits of historical knowledge, *European Review* 11, 21-25
- Elster, J, 1989. *The Cement of Society: A Study of Social Order*. Cambridge: Cambridge University Press
- Elster, J, 1998. A plea for mechanisms, s.45-73 i Hedström, P–Swedberg, R (red) 1998. *Social Mecha-*

- nisms. *An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Emirbayer, M, 1997. Manifesto for Relational Sociology, *American Journal of Sociology* 103, 281-317
- Evans, KG—Wamsley, GL 1999. Wher's the Institution? Neoinstitutionalism and Public Management, s. 117-144 i Frederickson, HG—Johnston, JM (red) 1999. *Public Management Reform and Innovation*. Tuscaloosa, Ala: The University of Alabama Press
- Fielding, NG, 1988. Between micro and macro, s.1-19 i Fielding, NG (red) 1988. *Actions and Structure. Research Methods and Social Theory*. London: Sage
- Flyvbjerg, B, 2001. *Making Social Science Matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fuchs, S, 2001. *Against Essentialism. A Theory of Culture and Society*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Gerstein, DR, 1987. To Unpack Micro and Macro: Link Small with Large and Part with Whole, s.86-112 i Alexander, JC, Giesen, B, Münch, R & Smelser, NJ (red) 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkely: The University of California Press
- Giddens, A, 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: MacMillan
- Giddens, A, 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press
- Goldstone, JA, 2003. Comparative Historical Analysis and Knowledge Accumulation in the Study of Revolutions, s.41-90 i Mahoney, J—Rueschemayer D (red) 2003. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gordon, S, 1991. *The History and Philosophy of Social Science*. London: Routledge
- Griffin, LJ, 1992. Temporality, Events, and Explanation in Historical Sociology. An Introduction, *Sociological Methods & Research* 20, 403-427
- Hogget, P, 2001. Agency, Rationality and Social Policy, *Journal of Social Policy* 30, 37-56
- Jones, BD, 2002. Bounded rationality and public policy: Herbert A Simon and the decisional foundation of collective choice, *Policy Sciences* 35, 269-284
- Jones, BD, 2003. Bounded Rationality and Political Science: Lessons from Public Administration and Public Policy, *Journal of Public Administration Research and Theory* 13, 395-412
- Knapp, P, 1984. Can Social Theory Escape from History? Views of History in Social Science, *History and Theory* 23, 34-52
- Knorr-Cetina, K, 1981. The micro-sociological challenge of macro-sociology: Towards a reconstruction of social theory and method, s.1-48 i Knorr-Cetina, K—Cicourel, AV (red) 1981. *Advances in social theory and methodology. Toward an integration of micro- and macro-sociologies*. Boston: Routledge & Kegan Paul
- Knorr-Cetina, K, 1988. The micro-social order. Towards a reconception, s.21-53 i Fielding, NG, (red) 1988. *Actions and Structure. Research Methods and Social Theory*. London: Sage
- Koertge, N, 2000. Science, Values, and the Value of Science, *Philosophy of Science* 67, 45-57
- Kuhn, TS, [1962]. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1970
- Lawler, EJ, Ridgeway, C & Markovsky, B 1993. Structural Social Psychology and the Micro-Macro Problem, *Sociological Theory* 11, 268-290
- Lichbach, MI, 1998. Contending Theories of Contentious Politics and the Structure-Action Problem of Social Order, s.401-424 i Polsby, NW (red) 1998. *Annual Review of Political Science* 1, Palo Alto, Cal: Annual Reviews
- Lindblom, CE, 1990. *Inquiry and Change. The Troubled Attempt to Understand and Shape Society*. New Haven: Yale University Press
- Lloyd, C, 1993. *The Structures of History*. Oxford: Blackwell
- Lundquist, L, 1987. *Implementation Steering. An Actor-Structure Approach*. Lund/Bromley: Studentlitteratur/Chartwell-Bratt
- Lundquist, L, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur
- Lundquist, L, 2001. *Medborgardemokratin och eliten*. Lund: Studentlitteratur
- Mahoney, J, 2003. Knowledge Accumulation in Comparative Research. The Case of Democracy and Authoritarianism, s.131-174 i Mahoney, J—Rueschemayer, D (red) 2003. *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mandelbaum, M, 1987. *Purpose and Necessity in Social Theory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- March, JG—Olsen, JP 1989. *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. New York: The Free Press
- Marx, K, [1852]. *Louis Bonapartes 18:e Brumaire* [Der achtzente Brumaire des Louis Bonaparte]. Stockholm: Arbetarkultur 1971
- Mazlish, B, 1998. *The Uncertain Sciences*. London: Yale University Press

- McLennan, G, 1995. After Postmodernism – Back to Sociological Theory? *Sociology* 29, 117-132
- Miller, RW, 1987. *Fact and Method. Explanation, Confirmation and Reality in the Natural and the Social Sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Mouzelis, N, 1993. The Poverty of Sociological Theory, *Sociology* 27, 675-695
- Murdoch, J, 1998. The Spaces of Actor-Network Theory, *Geoforum* 29, 357-374
- Murdoch, J, 2001. Ecologising Sociology: Actor-Network Theory, Co-construction and the Problem of Human Exemptionalism, *Sociology* 35, 111-133
- Münch, R, 1987. The Interpenetration of Microinteraction and Macrostructures in a Complex and Contingent Institutional Order, s.319-336 i Alexander, JC, Giesen, B, Münch, R & Smelser, NJ (red) 1987. *The Micro-Macro Link*. Berkely: The University of California Press
- Newton, T, 2003. Truly embodied sociology: marrying the social and the biological? *The Sociological Review* 51, 20-42
- Paige, JM, 1999. Conjecture, Comparison, and Conditional Theory in Macrosocial Inquiry, *The American Journal of Sociology* 105, 781-800
- Petersson, O, 1987. *Metaforenas makt*. Stockholm: Carlssons
- Pierson, P, 2003. *Politics in Time. History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Pinker, S, 2002. *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: Allen Lane
- Plotkin, H, 2002. *The Imagined World Made Real. Towards a Natural Science of Culture*. London: Penguin Books
- Reed, M, 1996. Organizational Theorizing: A Historically Contested Terrain, s.31-56 i Clegg, SR, Hardy, C & Nord, WR (red) 1996. *Handbook of Organization Studies*. London: Sage
- Ridley, M, 1996. *The Origins of Virtue. Human Instincts and the Evolution of Cooperation*. London: Penguin Books.
- Ridley, M, 2004. *Nature via Nature. Genes, experience and what makes us human*. London: Harper Perennial
- Ritzer, G, 1985. The Rise of Micro-Sociological Theory, *Sociological Theory* 3, 88-98
- Roberts, C, 1996. *The Logic of Historical Explanation*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press
- Searle, JR, [1995]. *Konstruktionen av den sociala verkligheten* [The Construction of Social Reality]. Göteborg: Daidalos 1999
- Seegerstråle, U, 2000. *Defenders of the Truth. The Sociology Debate*. Oxford: Oxford University Press
- Seegerstråle, U, (red) 2000a. *Beyond the Science Wars. The Missing Discourse about Science and Society*. Albany: State University of New York Press
- Sibeon, R, 1999. Anti-Reductionist Sociology, *Sociology* 33, 317-334
- Skocpol, T, 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sober, E, 1980. Holism, Individualism, and the Units of Selection, *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association* 2, 93-121
- Sober, E–Wilson, DS 1998. *Unto Others. The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. London: Harvard University Press
- Somers, MR, 1996. Where Is Sociology after the Historic Turn? Knowledge Cultures, Narrativity, and Historical Epistemologies, s.53-89 i McDonald, TJ, (red) 1996. *The Historic Turn in the Human Sciences*. Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Sterelny, K, 2003. *Thought in a Hostile world. The Evolution of Human Cognition*. Oxford: Blackwell Publishing
- Sztompka, P, 1991. *Society in Action. The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity Press
- Sztompka, P, 1993. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell
- Tilly, C, 2002. *Stories, Identities, and Political Change*. Boston: Rowman & Littlefields
- Tindale, RS, Meisenhelder, HM, Dykema-Engblade, AA & Hogg, MA 2001. Shared Cognition in small Groups, s.1-30 i Hogg, MA–Tindale, S (red) 2001. *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes*. Oxford: Blackwell Publishing
- Turner, JH, 2003. *Human Institutions. A Theory of Societal Evolution*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers
- Udehn, L, 2002. The Changing Face of Methodological Individualism, *Annual Review of Sociology* 28, 479-507
- Wiley, N, 1988. The Micro-Macro Problem in Social Theory, *Sociological Theory* 6, 254-261
- Wilson, DS, 1997. Introduction: Multilevel Selection Theory Comes of Age, *The American Naturalist* 150, 1-4
- Wilson, EO, [1998]. *Consilience. The Unity of Knowledge*. London: Abacus 1999